

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

ПАНЬКІВ НАЗАРІЙ АНДРІЙОВИЧ

**УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ**

Група ФПФм-21

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Коваль С. Л.

Тернопіль 2025

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні засади фінансового забезпечення соціальної функції держави.....	7
1.1. Концептуальні підходи до визначення соціальної функції держави та необхідність її фінансового забезпечення.....	7
1.2. Джерела, форми та інструменти фінансового забезпечення соціальної функції держави в Україні.....	15
Розділ 2. Вітчизняна практика та проблематика фінансового забезпечення соціальної функції держави	23
2.1. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави за рахунок коштів державного бюджету.....	23
2.2. Місцеві бюджети у фінансуванні видатків соціального призначення	30
2.3. Фінансові ресурси Фондів соціального страхування у фінансовому забезпеченні соціальної функції держави.....	36
Розділ 3. Пріоритетні напрями удосконалення фінансового забезпечення соціальної функції держави.....	42
3.1. Світовий досвід фінансового забезпечення фінансування соціальної функції держави та можливості його використання в Україні.....	42
3.2. Основні напрями удосконалення фінансового забезпечення соціальної функції держави	49
Висновки.....	54
Список використаної літератури.....	60
Додатки.....	68

ВСТУП

Фінансове забезпечення реалізації соціальної функції держави виступає основним фактором підтримки макроекономічної стабільності, досягнення соціальної справедливості та підвищення добробуту населення. В умовах зростання соціально-економічних викликів, таких як демографічні зміни, зростання рівня бідності, посилення нерівності у розподілі доходів та періодичні економічні кризи, особливої актуальності набуває питання ефективного та раціонального використання фінансових ресурсів, що спрямовуються на задоволення соціальних потреб.

Сучасні тенденції розвитку системи публічних фінансів вказують на необхідність глибокого реформування підходів до формування та розподілу бюджетних ресурсів із пріоритетним спрямуванням на фінансування соціальних програм, включаючи пенсійне забезпечення, охорону здоров'я, освіту, медичне страхування та підтримку вразливих категорій населення. У цьому контексті актуалізується проблема тінізації економіки, ухилення від оподаткування та неефективного витрачання бюджетних коштів, що знижує фінансову стійкість соціальної політики держави та створює додаткові бюджетні ризики щодо фінансування соціальних зобов'язань.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю наукового обґрунтування шляхів підвищення результативності фінансового забезпечення реалізації соціальних функцій держави. Це передбачає комплексний аналіз джерел фінансування, розроблення інструментів оптимізації бюджетної політики, підвищення прозорості та підзвітності у використанні публічних ресурсів. Особливої ваги набуває вивчення інституційних основ бюджетної та соціальної політики, ефективності організації державного фінансового контролю, функціонування системи соціального страхування, а також можливостей диверсифікації джерел фінансування за рахунок залучення коштів реального сектору економіки.

Додаткову значущість має аналіз інструментів соціального партнерства, а також адаптація позитивного міжнародного досвіду у сфері соціального фінансування до національних умов. Усе це створює підґрунтя для формування ефективних механізмів державного регулювання соціальної сфери, спрямованих на підвищення рівня життя населення, зниження соціальної напруги та забезпечення економічної безпеки держави.

Теоретичні, методологічні та практичні аспекти реалізації соціальної функції держави через основні напрями державної соціальної політики розкрито у наукових доробках: О. Безпаленко, О. Волошиної, С. Горбатюк, Л. Гордієнко, В. Горина, А. Дмитрика, І. Драган, О. Кириленко, А. Крисоватого, С. Коваль, В. Купрійчук, Е. Лібанової, О. Насібової, О. Петрушки, І. Пріхно, І. Сидор, В. Тропіної та інших. Втім, науковий інтерес до даної тематики потребує систематичного доповнення теоретико-прагматичними концептами впливу сучасних викликів і загроз на фінансове забезпечення виконання державою соціальної функції та меж її відповідальності у контексті задоволення суспільного добробуту.

Метою наукового дослідження є узагальнення та систематизація поглядів на зміст, призначення соціальної функції держави та необхідності її фінансового забезпечення, концептуальний аналіз вітчизняної практики фінансового забезпечення видатків соціального призначення за рахунок публічних фінансів, визначення та обґрунтування можливих альтернативних джерел фінансування соціальної сфери з урахуванням передового світового досвіду. Успішне досягнення мети передбачає виконання наступних завдань:

- розкрити зміст соціальної функції держави та необхідність забезпечення реалізації напрямів її соціальної політики;
- розглянути джерела, форми та фінансовий інструментарій забезпечення соціальної функції держави;
- проаналізувати бюджетне фінансування видатків соціального призначення за рахунок коштів державного бюджету;
- визначити роль місцевих бюджетів у забезпеченні соціальної сфери;

- окреслити участь Фондів соціального страхування у фінансуванні соціального захисту та соціальних послуг;
- розглянути світовий досвід фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави;
- визначити напрями удосконалення джерел та механізмів фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави.

Об'єктом дослідження виступає соціальна функція держави та необхідність її фінансового забезпечення.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави.

Методологічною базою кваліфікаційної роботи є загально-наукові та спеціально наукові підходи до вивчення фінансових явищ і процесів у площині фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави, зокрема: методи узагальнення, систематизації, групування, видового аналізу та синтезу при дослідженні теоретичних аспектів фінансового забезпечення соціальної функції держави; проведення комплексного практичного аналізу забезпечення соціальної функції держави в розрізі джерел її фінансування проведено з допомогою методів: індукції і дедукції, графічного методу, методу порівнянь та аналогії.

Теоретико-інформаційну базу дослідження складають: нормативно-правове забезпечення реалізації соціальної функції держави, навчально-наукові джерела літератури, звітні та статистичні матеріали органів публічної влади: Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики, Пенсійного фонду України та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, даних публічних сайтів та інших інтернет-ресурсів.

Науковою новизною одержаних результатів кваліфікаційної роботи є: узагальнення та систематизація теоретичних доробок у напрямі реалізації соціальної функції держави, окреслення провідних джерел її фінансового забезпечення; проведення комплексного аналізу практики та проблематики реалізації соціальної функції держави за рахунок публічних фінансових ресурсів;

визначено та обґрунтовано можливі додаткові джерела фінансового забезпечення соціальної функції держави та механізмів її реалізації.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості коригування параметрів соціального захисту населення шляхом внесення змін до механізму податкового регулювання системи оподаткування доходів громадян в частині застосування диференційованого підходу до оподаткування доходів особистотримувача інших членів домогосподарства (непрацездатного населення), що дозволить змінити підходи із субсидованого утримання окремої категорії громадян до стимулювання офіційної зайнятості громадян-утримувачів. Активне використання у вітчизняній системі фінансування послуг соціального призначення інших джерел фінансування: різних форм ДПП, запровадження добровільного соціального страхування, використання коштів благодійних організацій і фондів, інвестиційних механізмів у вигляді соціальних облігацій та соціальних інвестицій, застосування аутсорсингу, міжнародної допомоги, корпоративної соціальної відповідальності, участі у грантових проєктах міжнародного рівня тощо.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення кваліфікаційної роботи знайшли відображення у публікаціях автора на тему: «Шляхи підвищення ефективності бюджетного забезпечення соціальної сфери», «Економічний зміст послуги соціального призначення» та «Світовий досвід фінансового забезпечення соціальної функції держави: приклад для України», розміщених у збірниках наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Концептуальні підходи до визначення соціальної функції держави та необхідність її фінансового забезпечення

Функціонування держави передбачає формування організаційно-впорядкованої системи суспільних відносин відповідно до правових норм та національно-культурних традицій, що передбачають виконання певного спектру функцій у контексті забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства та зростання добробуту громадян. Однією із функцій держави є соціальна функція, головним призначенням якої є забезпечення високого рівня та якості життя громадян країни, формування сприятливих умов для їх культурного, освітнього, інтелектуального та ментального розвитку, забезпечення гідних прав і свобод особистості. У Конституції нашої держави зазначено, що Україна є «незалежною, демократичною, правовою та соціальною державою» [32], що визначає її приналежність до європейського простору.

Саме поняття «держава» має численні інтерпретації, є багатограним за змістовим наповненням явищем. Ще філософія античного світу демонструвала витоки формування держави як своєрідного групування людей з метою їх спільної життєдіяльності та впорядкованого способу функціонування. За словами Арістотеля, «держава виникла для задоволення життєвих потреб, але існує заради впорядкованого життя» [2]. Погляди науковців сучасності на поняття «держава» є різноспрямованими, ключовими ознаками цього визначення є історичний досвід та рівень політичного, економічного, соціального і культурного життя громадян, приналежність до певних спільнот за географічним положенням, історичним минулим чи далекоглядною стратегією розвитку майбутнього. Характерною особливістю держави, як соціального утворення, є постійний розвиток та змінні процеси, що породжує складність її формування.

На думку, П. Рабіновича, «держава – це організація політичної влади домінуючої частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи цілісність і безпеку всього суспільства, здійснює керівництво ним, насамперед, в інтересах цієї частини, а також вирішує загальносуспільні завдання» [46]. Розвиваючи окреслену позицію автор стверджує, що саме держава повинна піклуватися про організацію задоволення суспільних потреб її громадян, а також, виконуючи інтегративну функцію, сприяти єдності суспільства через вираження інтересів громадян усієї країни. В сучасних тлумаченнях держави превалюють такі характерні для неї ознаки, як: суверенність, територіальна цілісність, політична організація влади, встановлення правових норм життєдіяльності суспільства, суспільна згода на делегування повноважень представникам інтересів громадян у владних колах шляхом забезпечення узгоджених суспільних інтересів, представлення інтересів держави на світовому рівні. Відповідно до класичних теорій держави, розкритих у наукових публікаціях науковців сучасності визначено такі ключові ознаки держави: територія, населення, суверенітет, публічна влада, правова система (див. рис. 1.1). Такий підхід до інтерпретації змісту держави є доволі поширеним. Так, В. Бульба зазначає, що «держава – це організаційно впорядкована соціальна система, яка здійснює управління суспільством і повинна діяти для всезагального блага» [5]. Близьким за значенням є обґрунтування цього поняття Л. Стожок, який відмічає, що «держава є основною політико-правовою організацією суспільства, яка має суверенітет, територіальні межі, систему органів влади та механізм примусу. Вона виконує функції управління соціальними процесами, забезпечення правопорядку, реалізації внутрішньої та зовнішньої політики» [56]. Виходячи з провідних тлумачень змісту держави можна визначити, що основним призначенням її функціонування є задоволення суспільних потреб громадян у контексті сприяння справедливому розподілу суспільного багатства на основі базових функцій та пріоритетності у їх забезпеченні.

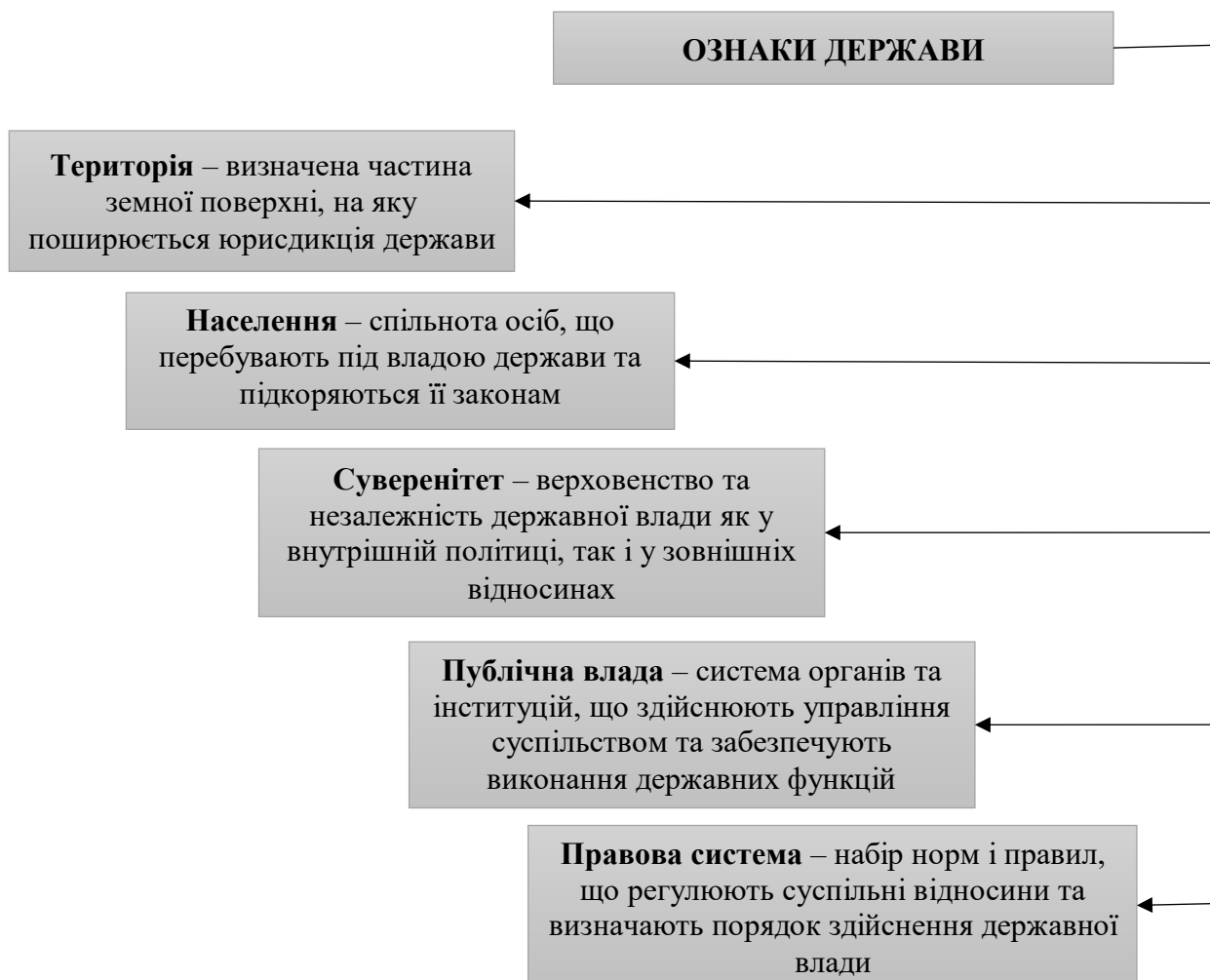

Рис. 1.1. Базові ознаки держави (відповідно до класичних теорій держави)

Джерело: складено автором

Характерні ознаки та призначення держави проявляються у процесі виконання її функцій. За визначенням В. Венцеля, «функціями сучасної держави є напрями соціально необхідної, загальнодержавної діяльності, в яких відображаються соціальне призначення держави, її роль у забезпеченні загальносуспільних потреб» [8]. М. Кельман і О. Мурашина під функціями держави розуміють «основні напрями (сторони, види) діяльності держави, в яких відображаються та конкретизуються її завдання, мета, виявляються сутність, зміст та соціальне призначення» [26]. Схоже визначення подають О. Тихомирова і С. Гусарева і зазначають, що «функції держави – це основні напрями її діяльності з управління суспільством, включаючи механізм державного впливу на розвиток

суспільних процесів, в яких знаходять свій прояв її сутність та суспільне призначення» [57]. Відтак, в інтерпретації змісту функцій держави закладено їх суспільне призначення, що характеризує державу як правову та демократичну, адже повнота реалізації прав людини здійснюється у відкритому суспільстві, побудованому на засадах демократії та верховенства права. Базові функції держави представлені на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Функції держави

Джерело: складено автором за даними [15; 50; 47]

Таким чином, держава є складним соціальним інститутом, що відіграє центральну роль у структурі суспільства, визначаючи напрями його розвитку, забезпечуючи правопорядок та виконуючи широкий спектр функцій у різних сферах життєдіяльності.

Соціальна функція є однією із ключових напрямів діяльності держави, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя громадян, соціальної справедливості та економічної стабільності. У сучасних умовах соціальна функція держави набуває особливого значення, оскільки спрямована на подолання

соціальної нерівності, захист вразливих верств населення та формування ефективної системи соціального забезпечення. За визначенням О. Безпаленко, «соціальна функція держави є системою заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для життєдіяльності громадян через механізми соціального захисту, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я та підвищення рівня зайнятості» [3]. Інший підхід представлений у працях О. Волошиної, яка зазначає, що «реалізація соціальної функції держави вимагає чіткої взаємодії між економічною політикою та механізмами перерозподілу національного доходу, що дозволяє досягти сталого соціального розвитку» [9].

Соціальна функція держави «є одним із ключових напрямів її діяльності, спрямованим на створення умов для забезпечення гідного рівня життя населення, соціальної справедливості та рівності можливостей» [58]. Соціальна функція держави охоплює комплекс завдань, спрямованих на забезпечення належного рівня соціального захисту населення, розвиток систем охорони здоров'я та освіти, регулювання трудових відносин, а також підтримку соціально вразливих груп. Вона є проявом інституційної відповідальності держави за гарантування суспільної стабільності, збереження соціальної рівноваги та сприяння підвищенню добробуту громадян. Ця функція виконує компенсаторну роль у ринковій економіці, оскільки спрямована на зменшення соціально-економічної нерівності, мінімізацію негативних наслідків ринкових коливань, запобігання бідності та сприяння процесам соціальної інтеграції. Її реалізація забезпечується через систему соціальної політики, яка включає сукупність нормативно-правових, фінансових та адміністративних інструментів, що дозволяють державі виконувати свої соціальні зобов'язання перед населенням.

Соціальна політика держави втілюється у вигляді програмних заходів, орієнтованих на гарантування соціального захисту, покращення життєвого рівня населення, утвердження принципів соціальної справедливості, а також подолання бідності та нерівності. Вона визначає стратегічні пріоритети державного впливу у сферах соціального забезпечення, регулювання зайнятості, системи соціального страхування, охорони здоров'я та освіти, формуючи умови для сталого соціально-

економічного розвитку. Основні характеристики соціальної політики держави подано на рис. 1.3).

Рис. 1.3. Основні характеристики соціальної політики [58, с. 124]

Основним призначенням соціальної політики є «забезпечення справедливого розподілу фінансових, матеріальних, трудових ресурсів у суспільстві, зменшення соціальної нерівності та гарантування належного рівня життя всіх громадян» [58, с. 125]. До основних завдань соціальної політики в Україні відносять:

Завданнями державної соціальної політики є:

- 1) створення умов для соціальної стабільності – запобігання соціальним конфліктам та зменшення розриву між багатими і бідними;

- 2) підвищення рівня життя населення – забезпечення базових потреб громадян, зниження рівня бідності;
- 3) регулювання ринку праці – створення робочих місць, підтримка підприємництва, стимулювання зайнятості;
- 4) гарантування рівного доступу до соціальних благ – освіти, медицини, житла, соціального страхування;
- 5) формування соціальної відповідальності держави – захист вразливих верств населення та створення умов для їх інтеграції у суспільство.

Держава регулює соціальну політику з допомогою різноманітних інструментів, серед яких найбільш актуальними є: правові, економічні, організаційно-інституційні та інформаційні інструменти. До правових інструментів забезпечення реалізації соціальної політики держави відносять: законодавче регулювання в частині ухвалення законів, що гарантують соціальні права громадян (наприклад, закон про соціальне страхування, трудовий кодекс); міжнародні соціальні стандарти, що передбачають імплементацію міжнародних угод і конвенцій (Конвенції МОП, Європейська соціальна хартія); регулювання трудових відносин в частині визначення мінімальної заробітної плати, норм праці та відпочинку [37]. Економічними інструментами соціальної політики держави є: державний і місцеві бюджети за рахунок коштів яких здійснюється фінансове забезпечення заходів і програм соціального призначення, система оподаткування через використання прогресивної шкали оподаткування, податкових соціальних пільг, преференцій, диференційованих ставок податків; соціальне страхування, що включає: медичне, пенсійне, страхування на випадок безробіття, що забезпечує матеріальну підтримку громадян у складних життєвих ситуаціях; субсидії та соціальні трансферти: адресна допомога малозабезпеченим верствам населення.

Складовими організаційно-інституційного інструментарію в реалізації соціальної політики держави є діяльність державних соціальних служб, які представляють органи соціального захисту, центри зайнятості, пенсійні фонди, медичні установи; програми зайнятості населення через пропозиції державних та місцевих ініціатив зі створення робочих місць та перекваліфікації працівників;

сприяння розвитку інфраструктури шляхом будівництва лікарень, шкіл, дитячих садків, житлових комплексів для соціально вразливих верств населення.

Інформаційними інструментами соціальної політики, з допомогою яких забезпечується доступність, прозорість, інформативність та гласність її реалізації є: просвітницькі кампанії, які забезпечують інформування громадян про їхні соціальні права та можливості отримання допомоги; проведення соціальних досліджень з метою аналізу соціально-економічних процесів, розробки стратегій соціальної політики та векторів її розвитку; електронні сервіси сприяння цифровізації соціальної сфери, електронні платформи для реєстрації допомоги, пенсій, субсидій [17].

Таким чином, соціальна політика держави є важливим механізмом забезпечення соціального добробуту, стабільності та рівності можливостей усіх громадян у доступі до освіти, науки, охорони здоров'я, соціального захисту і соціального забезпечення. Її ефективна реалізація вимагає комплексного підходу, який включає законодавче регулювання, фінансові інструменти, розвиток інфраструктури та активну інформаційну підтримку.

Соціальна функція держави є фундаментальним елементом її діяльності, спрямованим на формування гармонійного суспільства, забезпечення добробуту населення та підтримку стабільного розвитку країни. Реалізація соціальної політики як основа виконання соціальної функції держави передбачає необхідність її застосування з огляду на кілька основних факторів:

- *економічні виклики* – соціальна політика сприяє зниженню безробіття, підвищенню продуктивності праці та розвитку людського капіталу.
- *соціальні ризики* – бідність, безробіття, старіння населення, демографічні кризи потребують державного регулювання.
- *правові зобов'язання* – міжнародні конвенції та національні закони зобов'язують державу забезпечувати соціальний захист громадян.
- *підтримка демократичних цінностей* – забезпечення рівності можливостей, соціальної справедливості та доступу до основних соціальних благ.

Соціальна функція держави відіграє визначальну роль у формуванні справедливого суспільства та забезпеченні соціального добробуту громадян. Її реалізація потребує комплексного підходу, що включає фінансове забезпечення, ефективне правове регулювання та активну співпрацю держави з громадянським суспільством. Оптимізація механізмів реалізації соціальної політики сприятиме підвищенню рівня життя населення та забезпеченню сталого розвитку держави.

1.2. Джерела, форми та інструменти фінансового забезпечення соціальної функції держави в Україні

Ефективність реалізації соціальної функції держави значною мірою зумовлена обсягами та якістю фінансового забезпечення ключових напрямів соціальної політики. Фінансування таких напрямів здійснюється як за рахунок централізованих бюджетних ресурсів, так і шляхом залучення коштів реального сектору економіки. Обсяги соціальних видатків, у свою чергу, детермінуються законодавчо встановленими соціальними стандартами, що безпосередньо корелюють із рівнем економічного розвитку країни. Встановлення надмірно високих соціальних гарантій без належного фінансового підґрунтя здатне призвести до розбалансування бюджетної системи, економічної стагнації та соціальної напруги, що негативно позначається на рівні довіри громадян до інститутів державної влади. Ці проблеми набувають особливої гостроти в умовах підвищеної невизначеності, зовнішньополітичних викликів і кризових явищ. Зокрема, сучасний стан національної економіки України, що зазнала суттєвого впливу внаслідок повномасштабної військової агресії з боку Російської Федерації, характеризується значним дефіцитом державних фінансів на тлі зростаючих соціальних потреб. Ці потреби обумовлені масштабною внутрішньою міграцією населення, необхідністю забезпечення тимчасового проживання, зайнятості, адаптації до нових умов побуту, відновленням зруйнованої соціальної

інфраструктури, а також розширенням обсягів соціального захисту як для постраждалих цивільних, так і для військовослужбовців.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність пошуку додаткових джерел фінансування всередині країни, з метою задоволення першочергових потреб населення та забезпечення стійкості соціальної системи. Одночасно виникає потреба у трансформації підходів до реалізації соціальної політики, орієнтованої на посилення індивідуальної відповідальності громадян за власне матеріальне забезпечення. Це передбачає запровадження комплексних програм, спрямованих на підвищення зайнятості, професійну переорієнтацію, доступ до освіти, яка відповідає потребам ринку праці, та розвиток підприємницьких ініціатив через державну фінансову підтримку.

Світовий досвід та національна практика, зокрема в період до початку широкомасштабних військових дій в Україні, сприяли формуванню розгалуженої системи фінансових інструментів, що забезпечують реалізацію соціальної функції держави та сприяють соціальному розвитку. Основними серед них є такі:

– бюджетне фінансування соціальних видатків, яке передбачає безпосередню участь держави у наданні громадянам соціальних благ і послуг шляхом спрямування коштів із державного та місцевих бюджетів. Така форма участі дає змогу органам публічної влади впливати на рівень матеріального забезпечення населення через визначення розмірів соціальних трансфертів (допомоги для малозабезпечених верств, осіб з інвалідністю, пенсіонерів, сімей з дітьми тощо), регулювання оплати праці у бюджетній сфері, а також забезпечення доступу до безоплатних послуг у сферах освіти, охорони здоров'я, культури. Водночас держава несе фінансову відповідальність за утримання та функціонування соціальної інфраструктури, що забезпечує надання таких послуг.

– фінансування соціальної політики через систему державного соціального страхування, яке здійснюється за рахунок ресурсів Пенсійного фонду України та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Доходна частина бюджетів цих інституцій формується переважно через надходження єдиного соціального внеску (ЄСВ). Залучені кошти спрямовуються

на фінансування пенсійних виплат, соціального забезпечення безробітних, а також реалізацію програм професійного навчання, перекваліфікації та сприяння працевлаштуванню відповідно до потреб ринку праці.

– опосередковане фінансове забезпечення соціальної функції через інструменти фіскального регулювання, що передбачає застосування податкових пільг, преференцій, штрафних санкцій та варіативних ставок податків. Такий механізм дозволяє державі впливати на поведінку суб'єктів господарювання реального сектору економіки, стимулюючи їх до дотримання трудових і соціальних стандартів у відносинах із найманими працівниками, участі в соціальних проєктах та ініціативах з відновлення соціальної інфраструктури, інтеграції внутрішньо переміщених осіб на ринок праці, а також до реалізації програм публічно-приватного партнерства соціального спрямування [49].

Залучення суб'єктів реального сектору економіки до реалізації проєктів публічно-приватного партнерства (ППП) сприяє формуванню високого рівня соціальної відповідальності бізнесу за стан соціальних процесів у державі. Така взаємодія виступає важливим чинником розвитку партнерських відносин між органами публічної влади, представниками бізнес-середовища та інституціями громадянського суспільства, що є особливо актуальним в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій.

Синергія зусиль держави, приватного сектору та громадськості створює сприятливі передумови для досягнення ефективних результатів у сфері реалізації соціальної функції держави, підвищення якості надання соціальних послуг, модернізації соціальної інфраструктури та забезпечення соціальної інтеграції населення. Реалізація соціальної функції держави набуває найбільшої ефективності за умов комплексного використання всіх доступних джерел фінансування, форм їх мобілізації та застосування відповідного фінансового інструментарію. Оптимальне поєднання бюджетних ресурсів, коштів державного соціального страхування, інвестицій приватного сектору, а також податкових та інших стимулюючих механізмів, забезпечує належне функціонування системи соціального забезпечення та підтримку сталого соціального розвитку (див. рис. 1.4).

Серед усіх джерел фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави провідне місце займають публічні фінанси, які, з огляду на їх обсяг і значущість, потребують особливої уваги в межах даного дослідження. Зокрема, ключовим механізмом фінансового забезпечення соціальної сфери виступає бюджетне фінансування, що здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Ці ресурси спрямовуються на утримання об'єктів соціальної інфраструктури (включаючи будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт, оплату комунальних послуг, закупівлю матеріальних ресурсів), забезпечення виплати заробітної плати працівникам бюджетних установ, а також надання безоплатних освітніх, медичних, культурних та соціальних послуг відповідно до чинного законодавства.

Рис. 1.4. Джерела, форми та інструменти фінансового забезпечення соціальної функції держави [58, с. 126]

До таких послуг належать, зокрема, первинна медична допомога, лікування визначених видів захворювань (серцево-судинних, онкологічних, епідеміологічно

небезпечних), дошкільна та загальна середня освіта, соціальні послуги з догляду за людьми з інвалідністю та особами похилого віку.

У межах бюджетного фінансування виділяється окрема форма фінансової підтримки — державне кредитування, що нерідко реалізується як змішане фінансування за участі державних коштів і фінансових ресурсів фізичних або юридичних осіб. Такий підхід використовується в межах програм соціального спрямування на пільгових умовах і охоплює, зокрема, заходи з енергозбереження, модернізації інфраструктури, забезпечення житлом певних категорій населення (внутрішньо переміщених осіб, молоді, військовослужбовців), підтримку підприємницьких ініціатив, а також отримання освіти відповідно до потреб ринку праці. Змішане фінансування дозволяє досягти взаємовигідного ефекту: з одного боку — задовольнити соціальні потреби населення, з іншого — забезпечити реалізацію державної соціальної політики за участі позабюджетних джерел.

Іншим важливим джерелом зовнішнього фінансування соціальної функції держави є система соціального страхування. Вона базується на механізмі перерозподілу страхових внесків, які сплачуються роботодавцями, фізичними особами-підприємцями та іншими категоріями платників до державних соціальних фондів. Надходження до цих фондів спрямовуються на виплати особам, які потрапили у ситуації, що мають ознаки соціального ризику (втрата працездатності, безробіття, досягнення пенсійного віку тощо).

Найбільші обсяги акумульованих коштів у системі соціального страхування припадають на пенсійне забезпечення. Однак останні роки позначені значними фінансовими труднощами Пенсійного фонду України, включаючи системний дефіцит його бюджету та потребу у дотаціях з боку державного бюджету. Це породжує дискусії щодо ефективності функціонування солідарної пенсійної системи в умовах зростання соціальних викликів, зумовлених демографічним старінням населення, зменшенням природного приросту, масштабною зовнішньою міграцією та поширенням тіньової зайнятості. Сукупність цих чинників підриває стійкість існуючої системи соціального страхування і формує необхідність її глибокої трансформації. Водночас, страхова модель, що передбачає принцип

еквівалентності внесків і виплат, дедалі більше втрачає свою актуальність і поступово трансформується у модель, наближену до бюджетного фінансування соціальних послуг.

Вагому роль у фінансовому забезпеченні соціальної функції держави відіграють фінансові інструменти, до яких слід віднести фінансові стимули, фінансові санкції та фінансові норми і нормативи. Фінансові норми та нормативи є основою для планування, прогнозування та розподілу фінансових ресурсів у соціальній сфері. Вони визначають мінімальні та оптимальні рівні фінансування державних соціальних програм і регулюють зобов'язання держави перед громадянами. Основними видами фінансових норм та нормативів є (див. рис. 1.5):

Рис. 1.5. Фінансові інструменти реалізації соціальної функції держави

Джерело: складено автором

– *бюджетні нормативи*, які встановлюють мінімальний рівень фінансування певних соціальних видатків, наприклад, частка витрат на освіту, охорону здоров'я чи соціальний захист у структурі видатків державного бюджету;

– *мінімальні соціальні стандарти* призначені для гарантування базового рівня матеріального забезпечення громадян. До них належать: прожитковий мінімум – сума коштів, необхідних для задоволення основних потреб; мінімальна заробітна плата – нижня межа оплати праці, що забезпечує основний рівень життя;

– *мінімальні пенсії та соціальні виплати* – державні гарантії щодо підтримки пенсіонерів та вразливих груп населення;

– *нормативи відрахувань до соціальних фондів* – визначають розміри обов’язкових внесків на пенсійне, медичне та соціальне страхування.

Фінансові стимули спрямовані на заохочення економічних суб’єктів до соціально відповідальної поведінки, створення умов для розвитку соціальних ініціатив та підвищення добробуту населення. Вони можуть мати як податковий, так і бюджетний характер. Основними формами фінансових стимулів є:

податкові пільги – зниження податкового навантаження для підприємств, які створюють робочі місця, інвестують у соціальні проєкти або підтримують соціально вразливі категорії населення;

– *субсидії та дотації* – державна підтримка підприємств, що надають соціально значущі послуги (охорона здоров’я, освіта, ЖКГ);

– *державні гранти та програми фінансування* – спрямовані на розвиток соціального підприємництва, освіти, охорони здоров’я тощо;

– *кредити з пільговими умовами* – надаються малому бізнесу або підприємствам, що працевлаштовують соціально незахищені верстви населення.

Фінансові санкції є інструментом контролю та відповідальності за порушення соціальних зобов’язань. Вони спрямовані на забезпечення дотримання соціальних стандартів, попередження фінансових правопорушень і боротьбу з тіньовими схемами в економіці. Основними видами фінансових санкцій є:

– *штрафи* – застосовуються до підприємств і фізичних осіб за порушення норм соціального законодавства, наприклад, за виплату заробітної плати «в конвертах» або невиконання зобов’язань щодо соціального страхування;

– *фінансові санкції за ухилення від оподаткування* – передбачають накладення пені, додаткових платежів та штрафних санкцій на суб'єкти, які ухиляються від сплати податків і зборів;

– *позбавлення податкових пільг* – у разі порушення умов їх надання (наприклад, якщо підприємство отримало пільгу на створення робочих місць, але не виконало умови щодо працевлаштування);

– *блокування рахунків або майна* – застосовується у разі систематичних порушень законодавства про соціальні внески чи ухилення від фінансових зобов'язань перед державою.

Фінансові норми та нормативи, стимули і санкції є невід'ємними складовими фінансового механізму забезпечення соціальної функції держави. Вони формують стабільну систему соціального захисту, забезпечують ефективний перерозподіл ресурсів та сприяють підвищенню рівня життя населення. Оптимальне поєднання цих інструментів є запорукою сталого соціально-економічного розвитку держави.

РОЗДІЛ 2.

ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

2.1. Бюджетне забезпечення реалізації соціальної функції держави за рахунок коштів державного бюджету

Пріоритетність видатків соціального призначення визначається їх часткою у структурі видаткової складової державного чи місцевих бюджетів, а також їх співвідношенням у порівнянні з обсягом ВВП країни. Сучасні світові тенденції бюджетного фінансування соціальної функції держави вказують на їх найбільшу частку серед усіх інших видатків централізованого фонду. У Конституціях багатьох країн визначено межі видатків на соціальні цілі у структурі ВВП, нижче яких здійснювати бюджетне фінансування не можна, адже це перешкоджатиме ефективності функціонування держави загального добробуту. Урядами країн визначаються способи та механізми бюджетного фінансування соціальної функції держави, від щорічного нарощення темпів їх зростання до переорієнтації на надання суспільних послуг на умовах залучення бізнес-структур до цього процесу у вигляді реалізації окремих державних програм, соціальних проєктів чи публічно-приватного партнерства, створення умов до зростання соціальної відповідальності бізнесу.

Вітчизняна практика бюджетного фінансування видатків соціального призначення характеризується поступовими темпами зростання цих показників, про що свідчать дані таблиці 2.1 та рис. 1 Додатку А. Так, за період 2020-2024 роки обсяг видатків державного бюджету на соціальну сферу зріс на 230,41 млрд. грн. (з 500,5 млрд. грн. до 730,91 млрд. грн.). Питома вага видатків соціального призначення у структурі видаткової частини державного бюджету коливалася в межах 17,77 % – 38,86 % і мала тенденцію до скорочення за аналізований період на 22,57 %, що можна пояснити зростанням частки видатків військового призначення з 2022 року. Зокрема, якщо у 2020-2021 роках частка видатків на соціальні цілі

знаходилася приблизно на однаковому рівні, то з 2022 року їх частка значно скоротилася (до 24,7 % у 2022 році та до 17,7 та 16,3 % у наступних відповідно).

Таблиця 2.1

Видатки Державного бюджету України в межах реалізації соціальної функції держави у 2020-2024 рр., млрд. грн.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2024 до 2020
ВВП у фактичних цінах	4194,10	5459,57	4540,0	6627,9	7658,66	3464,56
Видатки Державного бюджету України, в тому числі:	1288,02	1490,26	2705,42	4014,42	4486,68	3198,66
видатки на соціальну сферу	500,5	573,63	668,76	708,96	730,91	230,41
частка видатків на соціальну сферу, у % до видатків Державного бюджету України	38,86	38,49	24,71	17,66	16,29	-22,57
частка видатків на соціальну сферу, % до ВВП	11,93	10,51	14,73	10,69	9,54	-2,38

Джерело: побудовано автором за даними джерела [6; 20-23]

Питома вага видатків соціального призначення у ВВП країни за останні п'ять років становила в межах 14,7 % – 9,5 %. Найвище його значення було характерним для 2022 року, причиною чого стало не стільки зростання абсолютних показників цих видатків, як скорочення обсягу ВВП країни в результаті окупації значної території нашої країни та згортання бізнесу на ній. З частковою стабілізацією економіки країни та її пристосування до умов війни обумовили зростання загального обсягу ВВП країни у 2023 та 2024 роках, що призвело до скорочення частки видатків на виконання соціальної функції до 9,5 % у 2024 році, адже ВВП зростав швидшими темпами за видатки на соціальні цілі. Якщо обсяг ВВП за період 2020-2024 років зріс у 1,83 раза (або на 3464,56 млрд. грн.), то обсяг соціальних видатків бюджету – у 1,46 раза (або на 230,41 млрд. грн.). Слід додати, що за рахунок коштів державного бюджету, здебільшого, фінансуються програми і заходи, пов'язані з економічною, міжнародною діяльністю держави, обслуговування державного боргу, фінансового забезпечення безпеки, громадського порядку, загального державного управління, тоді як фінансування соціальної функції

забезпечується коштами місцевих бюджетів. Водночас, додамо, що такі видатки як соціальний захист і соціальне забезпечення є делегованими повноваженнями органів місцевого самоврядування, а відтак їх фінансування здійснюється за рахунок дотацій і субвенцій з державного бюджету, проте у структурі державного бюджету вони не відображаються як видатки соціального призначення, хоча по своїй природі саме такими і є.

Бюджетне фінансування соціальних видатків здійснюється трьома способами: 1) шляхом фінансового забезпечення реалізації соціальних програм у освітній, медичній сфері та у соціальному захисті, зокрема щодо захисту інвалідів, пенсіонерів, ветеранів війни і праці, малозабезпечених категорій громадян; 2) шляхом надання різного виду суспільних послуг по утриманню будинків пристарілих, реабілітаційних центрів, дитячих будинків тощо; 3) через фінансове забезпечення працівників бюджетної сфери (виплата заробітної плати, матеріального забезпечення відпусток, лікарняних).

На рис. 2 Додатку А та у таблиці 2.2 відображено динаміку, склад і структуру видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. В період війни приріст видатків державного бюджету на соціальний захист громадян суттєво зріс, що можна пояснити необхідністю фінансового забезпечення широкомасштабних соціальних програм допомоги ВПО, лікування та реабілітації військовослужбовців, релокація соціальних закладів і установ у більш безпечні регіони, відновлення інфраструктури постраждалих територій тощо. Відтак, у 2024 році обсяг видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення громадян зріс на 177,48 млрд. грн. у порівнянні з попереднім роком, що є більшим за період 2020-2023 років.

Питома вага видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення у загальній структурі видатків державного бюджету мала тенденцію до скорочення і становила в межах 25,06 % у 2020 році до 10,36 % у 2024 році. При цьому частка цих видатків у ВВП країни скоротилася лише на 1 %. У складі видатків державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення близько 60 % займає соціальний захист пенсіонерів, 23 % соціальний захист інших категорій громадян та

11 % – допомога у вирішенні житлового питання, усі інші видатки складають лише 6 % усіх видатків державного бюджету на цей напрям.

Таблиця 2.2

Видатки Державного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2020-2024 рр., в млрд. грн.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2020 до 2024
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, <i>в тому числі:</i>	322,72	339,28	425,98	469,25	464,73	142,01
соціальний захист на випадок непрацездатності	2,56	5,40	2,22	3,63	5,50	2,94
соціальний захист пенсіонерів	202,28	201,16	232,94	273,67	274,69	72,41
соціальний захист ветеранів війни та праці	1,61	1,68	1,49	2,08	3,34	1,73
соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	0,08	0,13	0,10	24,35	23,54	23,46
допомога у вирішенні житлового питання	38,61	50,22	35,02	13,64	50,84	12,23
соціальний захист інших категорій населення	70,71	78,41	152,53	151,67	106,44	35,73
інші видатки на соціальний захист	0,20	0,47	1,67	0,21	0,35	0,15

Джерело: побудовано автором за [23]

Загалом, за останні п'ять років усі видатки державного бюджету, спрямовані на соціальний захист та соціальне забезпечення громадян зросли. З них найбільший приріст відмічено по групі видатків на соціальний захист на випадок безробіття (2,14 раза), соціальний захист ветеранів війни і праці (2,07 раза) та соціальний захист сім'ї, дітей і молоді (294 раза). Бюджетне забезпечення соціального захисту сім'ї, дітей та молоді обумовлено організаційними заходами держави щодо реалізації загальнодержавних соціальних програм адресності у наданні соціальних послуг, фінансування яких перекладено з місцевих бюджетів на державний рівень. Таким чином, цілий ряд соціальних трансфертів надається безпосередньо споживачам суспільних послуг та реципієнтам в межах налагодження прямих бюджетних відносин з державним бюджетом.

Іншим напрямом соціального характеру є видатки державного бюджету на охорону здоров'я. Динаміка видатків державного бюджету на охорону здоров'я за

період 2020-2024 років зросли на 76,52 млрд. грн. (з 124,91 млрд. грн. до 201,44 млрд. грн.) (таблиця 2.3, рис. 3 Додатку Б).

Таблиця 2.3

**Видатки Державного бюджету України на охорону здоров'я
у 2020-2024 рр., в млрд. грн.**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2020 до 2024
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:	124,92	170,51	184,27	179,26	201,44	76,52
лікарні та санаторно-курортні заклади	7,76	14,09	13,65	13,47	17,51	9,75
поліклініки, амбулаторії, швидка і невідкладна допомога	0,17	0,25	0,33	0,38	0,42	0,25
санітарно-профілактичні та протиепідемічні заклади і заходи	4,21	7,36	11,64	12,99	9,88	5,67
інші напрями видатків на охорону здоров'я	112,8	148,79	157,65	152,31	173,51	60,71

Джерело: побудовано автором за [23]

Найбільшими темпами зростання цих видатків характеризується 2021 рік – рік боротьби з пандемією COVID та її наслідками (темپ приросту склав 1,36 раза), у 2023 році бюджетне фінансування медичної галузі дещо скоротилося. Проте, у 2024 році відмічена тенденція росту показників. Питома вага видатків державного бюджету на сферу охорони здоров'я у ВВП в динаміці років знаходиться в межах 2,34 % – 3,12 % з мінімальним значенням у 2023 році та максимальним значенням у 2021 році. Попри загальну тенденцію до зростання обсягів бюджетного фінансування сфери охорони здоров'я за останні роки, його частка у ВВП не перевищує 3 %, що є значно нижчим показником у порівнянні з іншими європейськими країнами. У розвинутих європейських державах дана частка сягає 8-9 % (Данія, Фінляндія, Німеччина, Велика Британія), у країнах пострадянського простору цей показник складає 4-5 % (Польща, Латвія, Естонія) [7].

Питома вага видатків державного бюджету на охорону здоров'я в розрізі напрямів фінансування вказує на те, що найбільшу частку серед цих видатків займає фінансування інших напрямів видатків медичної галузі, що становить 86 % усієї структури спрямувань. До інших напрямів видатків у сфері охорони здоров'я

відносять видатки на фінансування різних видів медичних послуг, що стало особливо актуальним з 2020 року, року кардинальних медичних реформ, пов'язаних із оплатою конкретних видів медичних послуг на протипагу фінансуванню закладів охорони здоров'я. Дана реформа передбачила інституційні зміни в системі управління охороною здоров'я. Відтак, основним замовником послуг з охорони здоров'я стала Національна служба здоров'я України (НСЗУ), в розпорядження якої поступили кошти, які раніше спрямовувалися до місцевих бюджетів у вигляді медичної субвенції на виконання делегованих повноважень органами місцевого самоврядування. Разом з тим, медичною реформою було передбачено розроблення протоколів лікування хворіб пацієнтів та їх медичне забезпечення відповідно до переліку НСЗУ, запровадження прозорого механізму постачання медичних препаратів в Україні, що сприяло зниженню рівня корупційних дій в цій сфері та доступності закупівлі ліків для пацієнтів та інші.

Пріоритетним напрямом бюджетного фінансування соціальної функції держави є освіта, яка є фундаментом майбутнього економічного зростання та забезпечення добробуту громадян. Бюджетна підтримка та сприяння розвитку освітньої галузі можна пояснити як необхідністю зростання доходів громадян у майбутньому зважаючи на можливість виконувати висококваліфіковану та відповідно високо оплачувану роботу, так і формування конкурентоздатного економічного середовища, яке в умовах розвитку глобалізаційний процесів здатне конкурувати на ринку товарів і послуг разом з більш розвинутими країнами та спроможне вивести країну з простору виключно сировинних держав.

Динаміка видатків державного бюджету на освіту у період 2020-2024 років характеризується зростаючими показниками з 52,86 млрд. грн. до 64,74 млрд. грн., з незначним просіданням цього обсягу у 2022 році (див. таблицю 2.4 та рис. 4 Додатку Б). Приріст бюджетного фінансування освіти цього періоду склав 11,88 млрд. грн. У структурі видатків державного бюджету частка фінансування освітньої галузі скоротилася з 4,28 % у 2021 році до 1,44 % у 2024 році. Частка бюджетного фінансування освіти у ВВП країни за аналізований період також має тенденцію до

зменшення з 1,26 % до 0,84 %, що є доволі низьким показником у порівнянні з розвинутими країнами світу.

Таблиця 2.4

**Видатки Державного бюджету України на освіту
у 2020-2024 рр., в млрд. грн.**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2020 до 2024
Видатки на освіту, в тому числі:	52,86	63,84	58,51	60,45	64,74	11,88
загальна середня освіта	0,37	0,49	0,47	0,48	0,96	0,59
професійно-технічна освіта	0,44	0,46	0,48	0,44	0,47	0,03
фахова передвища та вища освіта	44,50	53,79	49,89	50,19	52,28	7,78
позашкільна освіта	0,33	0,64	0,38	0,42	0,62	0,29
післядипломна освіта	1,07	0,98	0,31	0,31	0,35	-0,72
інші напрями освіти	6,21	8,42	6,84	8,59	9,93	3,72

Джерело: побудовано автором за [23]

У структурі напрямів освітньої галузі найбільшу питому вагу займає фахова передвища та вища освіта, її частка у загальному обсязі освітніх витрат складає 80,7 %. Виключно за рахунок коштів державного бюджету фінансуються фундаментальні дослідження у галузі освіти та наукова діяльність, частка бюджетних витрат на дане спрямування сягає близько 15,3 %.

За аналізований період за усіма освітніми напрямами спостерігається зростання обсягів бюджетного фінансування, окрім післядипломної освіти. Річ у тім, що часткове фінансування цього напрямку здійснюється за рахунок коштів центрів зайнятості населення при оплаті освітніх послуг у контексті державної програми сприяння зайнятості і працевлаштуванню населення, їх перекваліфікації та здобуття вищої освіти відповідно до потреб ринку праці.

В останні роки Урядом активно проводилися реформи освітньої галузі, спрямовані на надання часткової автономії вищим та професійно-технічним закладам щодо власного фінансового забезпечення провідних напрямів їх фінансово-господарської діяльності (щодо часткового самозабезпечення матеріально-технічними засобами та інструментами освітньої діяльності) та ведення освітнього процесу (акредитація освітніх програм на платній для вишів

основі), що характеризується як позитивними, так і негативними сторонами діяльності вищих навчальних закладів.

2.2. Місцеві бюджети у фінансовому забезпеченні соціальної функції держави

Роль місцевих бюджетів у фінансовому забезпеченні соціальної функції держави є надзвичайно важливою. Вони займають більше половини усіх видатків місцевих бюджетів (див. рис. 2.5 та рис. 5 Додатку В). За аналізований період 2020-2024 років видатки місцевих бюджетів соціального призначення зросли на 103,82 млрд. грн. (з 274,27 млрд. грн. до 378,09 млрд. грн.). Питома вага цих видатків у ВВП країни коливається в межах 4,94 % – 6,54 % за різними роками і має тенденцію до скорочення при зростанні абсолютних показників на 1,6 відсоткового пункта. Питома вага видатків місцевих бюджетів на соціальну сферу у структурі видаткової частини цих бюджетів також в динаміці років скоротилася, проте місцеві бюджети залишаються провідним джерелом фінансування соціальної сфери на рівні територій та регіонів.

Таблиця 2.5

Видатки місцевих бюджетів України в межах реалізації соціальної функції держави у 2020-2024 рр., млрд. грн.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2024 до 2020
ВВП у фактичних цінах	4194,10	5459,57	4540,0	6627,9	7658,66	3464,56
Видатки місцевих бюджетів України, в тому числі:	478,11	569,43	484,29	646,82	671,79	193,68
видатки на соціальну сферу	274,27	310,46	292,45	331,92	378,09	103,82
частка видатків на соціальну сферу у % до ВВП	6,54	5,69	6,44	5,00	4,94	-1,6
частка видатків на соціальну сферу у % до видатків місцевих бюджетів	57,36	54,52	60,39	51,31	56,28	-1,08

Джерело: побудовано автором за даними джерела [23]

Структурно 75 % усіх видатків соціального призначення, які фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, припадають на сферу освіти. Динаміка видатків

місцевих бюджетів на освіту за період 2020-2024 років характеризується зростаючими показниками з 199,42 млрд. грн. до 283,69 млрд. грн., приріст склав 84,27 млрд. грн. (див. табл. 2.6 та рис. 6 Додатку В).

Таблиця 2.6

**Видатки місцевих бюджету України на освіту
у 2020-2024 рр., в млрд. грн.**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2020 до 2024
Видатки на освіту, <i>в тому числі:</i>	199,42	249,08	232,25	248,88	283,69	84,27
Дошкільна освіта	37,56	48,6	40,71	45,28	50,67	13,11
Загальна середня освіта	122,07	149,5	144,82	149,77	168,52	46,45
Професійно-технічна освіта	11,12	13,72	15,02	15,78	16,81	5,69
Позашкільна освіта	11,01	13,42	12,75	11,25	12,19	1,18
Фахова передвища та вища освіта	8,91	11,05	10,85	13,17	14,79	5,88
Післядипломна освіта	0,72	0,9	0,89	0,97	1,07	0,35
Інші напрями освіти	8,03	11,88	7,39	11,95	19,63	11,6

Джерело: побудовано автором за [23]

Традиційно найбільшим обсягом фінансування серед освітніх спрямувань місцевих бюджетів належить загальній середній та дошкільній освіті. Загальна середня освіта займає близько 60 % усіх освітніх спрямувань та передбачає фінансове забезпечення за рахунок коштів освітньої субвенції з державного бюджету, а також коштів місцевих бюджетів. Якщо кошти освітньої субвенції призначені для виплати заробітної плати педагогічних працівників, оптимізації шкільної мережі закладів загальної середньої та дошкільної освіти, закупівлю обладнання та навчальних матеріалів, інклюзивну освіту, транспортне забезпечення учнів та фінансування програм з енергозабезпечення та модернізації освітніх закладів, то кошти місцевих бюджетів спрямовані на забезпечення комунальних та господарських послуг освітніх установ.

Динаміка видатків місцевих бюджетів на загальну середню освіту за період 2020-2024 роки має тенденцію до поступового зростання, її приріст склав 46,45 млрд. грн., зростання відбулося з 122,07 млрд. грн. до 168,52 млрд. грн. Слід відмітити, що при постійному зростанні бюджетного фінансування освітньої галузі, вона завжди відчуває дефіцит фінансових ресурсів, що перешкоджає проведенню успішних

реформ галузі та вимагає оптимізації ряду малокомплектних навчальних закладів та організацію транспортування учнів до територіально віддалених опорних закладів освіти. Так, на 2025 рік передбачено врахування наповненості сільських шкіл не менше 45 учнів. На функціонування закладів загальної середньої освіти та якості надання освітніх послуг окрім їх фінансового забезпечення впливає погіршення демографічної ситуації в країні. На погіршення цього стану вплинуло і повномасштабне вторгнення росії, що обумовило руйнацію освітньої інфраструктури та об'єктів її обслуговування (транспортних шляхів, електромереж, тепломереж, водопроводів тощо), а також обумовило значну міграцію населення як всередині країни, так і за її межі.

Дошкільна освіта є другим за обсягом напрямом бюджетного фінансування освітньої галузі на рівні територій та регіонів, її частка у структурі освітньої сфери становить 17,8 %. Динаміка бюджетного фінансування дошкільної освіти має позитивні характеристики і у період 2020-2024 років вони демонструють зростання на 13,11 млрд. грн. (з 37,56 млрд. грн. до 50,67 млрд. грн.). Дошкільна освіта є прерогативою органів місцевого самоврядування, адже її фінансування лягло на їх «плечі». У компетенцію органів місцевого самоврядування входять основні статті видатків, пов'язані із виплатою заробітної плати, утримання цих закладів, харчування дітей, так і капітальні видатки щодо ремонту, придбання інвентаря, організації діяльності закладу у відповідності до рівня освітньої підготовки дітей. Інші освітні спрямування галузі освіти, які здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів чи освітньої субвенції становлять не більше 20 % усіх освітніх видатків.

Поряд із фінансуванням освіти до видатків місцевих бюджетів соціального призначення відносять видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, які здебільшого, є делегованими повноваженнями і передаються разом із їх фінансовим забезпеченням на рівень територіальних громад з метою максимального наближення надання суспільних благ і послуг до споживача відповідно принципу субсидіарності у побудові бюджетної системи нашої країни.

Динаміку видатків місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення населення за рахунок коштів місцевих бюджетів представлено у табл.

2.7 та рис. 7 Додатку Г. Динаміка цих видатків демонструє зростання показників бюджетного фінансування соціального захисту, особливо у 2023 та 2024 роках. Так, за весь аналізований період приріст цієї групи видатків місцевих бюджетів склав 33,2 млрд. грн, а сама динаміка зросла з 23,99 млрд. грн. до 57,19 млрд. грн. Якщо за період 2020-2022 роки ріст обсягу видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення становив 1,2 раза, то у 2023-2024 роках – майже у два рази в порівнянні з 2022 роком. Дана ситуація обумовлена зростанням чисельності осіб, які потребували соціальної допомоги та соціальних виплат після початку війни.

Таблиця 2.7

Видатки місцевих бюджетів України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2020-2024 рр., в млрд. грн.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Приріст 2020 до 2024
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, <i>в тому числі:</i>	23,99	28,07	29,19	44,88	57,19	33,2
соціальний захист на випадок непрацевдатності	1,49	1,97	2,12	2,64	3,32	1,83
соціальний захист пенсіонерів	10,05	10,78	11,10	12,42	13,34	3,29
соціальний захист ветеранів війни та праці	0,63	0,65	0,55	0,92	2,17	1,54
соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	2,09	2,77	2,06	2,96	3,61	1,52
допомога у вирішенні житлового питання	0,79	1,15	0,11	6,04	10,6	9,81
соціальний захист інших категорій населення	2,79	3,44	3,69	4,92	4,5	1,71
соціальний захист безробітних	0,09	0,08	0,07	0,26	0,48	0,39
інші видатки на соціальний захист	6,05	7,21	9,5	14,72	19,17	13,12

Джерело: побудовано автором за [23]

Серед усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення за місцевими бюджетами закріплено фінансування соціального захисту пенсіонерів (23,32 %) (окремі його види), допомога у вирішенні житлового питання (18,53 %), інші видатки на соціальний захист (33,52 %).

Аналіз наукових досліджень з питань фінансового забезпечення пенсійних виплат, дозволив зробити висновок про ключові характеристики, які визначають обсяг бюджетного фінансування даного напрямку, зокрема, однією з них відмічено

наявність значної кількості пільг та різновидів пенсійних надбавок за певні заслуги, що не відповідає базовим принципам страхування та страхового захисту.

Законодавче призначення пенсійних надбавок, а також донарахувань та підвищень не підкріплене відповідним обсягом фінансових ресурсів, викликає необхідність у наданні щорічного цільового трансферту для їх покриття. Такий додатковий пенсійних трансфер складає близько третини усіх потреб бюджету на дане спрямування, що викликано значним обсягом дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Дана ситуація викликана механізмом організації солідарної пенсійної системи, обсяг коштів якої залежить від чисельності працездатних офіційно працевлаштованих осіб, які сплачують ЄСВ. Зважаючи на те, що в Україні станом на 01.01.2024 року нараховується 11,7 млн. пенсіонерів, чисельність платників страхових внесків складає лише 10 млн. чоловік. Відтак, обсяг дефіциту бюджету пенсійного фонду нашої країни і у наступні роки зростатиме і потребуватиме додаткового бюджетного фінансування.

Іншим напрямом фінансування соціальної функції держави за рахунок коштів місцевих бюджетів є охорона здоров'я. І хоча динаміка абсолютних показників видатків місцевих бюджетів на цю сферу за останні п'ять років скоротилася, вони займають 9,8 % усіх видатків місцевих бюджетів у 2024 році (див. таблицю 2.8 та рис. 8 Додатку Г).

Таблиця 2.8

**Видатки місцевих бюджетів України на охорону здоров'я
у 2020-2024 рр., в млрд. грн.**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	Зміна 2024 до 2020
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:	50,86	33,31	31,01	38,16	37,21	-13,65
лікарні та санаторно-курортні заклади	30,81	14,72	14,99	19,68	19,83	-10,98
поліклініки, амбулаторії, швидка і невідкладна допомога	7,96	5,42	5,33	6,49	6,41	-1,55
санітарно-профілактичні та протиепідемічні заклади і заходи	0,22	0,20	0,11	0,16	0,05	-0,17
інші напрями видатків на охорону здоров'я	11,88	12,77	10,58	11,83	10,91	-0,97

Джерело: побудовано автором за [23]

Динаміка часового періоду фінансування охорони здоров'я з 2020 по 2024 роки зображає тенденцію до скорочення фінансування на 13,65 млрд. грн. (з 50,86 млрд. грн. до 37,21 млрд. грн.), що обумовлено результатами проведення медичної реформи та переведення фінансування галузі за рахунок коштів державного бюджету, внаслідок чого медична субвенція втратила свою прерогативу.

Серед напрямів медичної галузі, які фінансуються з місцевих бюджетів, найбільшим обсягом характеризуються видатки на функціонування лікарень та санаторно-курортних закладів, динаміка фінансування яких скоротилася на 10,98 млрд. грн., однак її частка становила 53,3 % усіх видатків цієї галузі. Інші напрями видатків на охорону здоров'я становлять 29,3 %, до них віднесено видатки, які не є основними медичними послугами, чи первинною, вторинною чи третинною допомогою, зокрема: громадське здоров'я та профілактика захворювань, спеціалізовані програми та цільові субвенції, екстренна медична допомога, фінансова підтримка медичних установ, цивільний захист та медична готовність, цифровізація медичних послуг тощо. Фінансування поліклінік, амбулаторій, швидкої медичної допомоги становить 17,2 % усіх медичних видатків місцевих бюджетів.

В останні роки бюджетне фінансування охорони здоров'я за рахунок коштів місцевих бюджетів в Україні зіткнулося з низкою серйозних викликів, які вплинули на спроможність місцевих органів влади забезпечувати належний рівень та якість медичних послуг. Серед основних проблем слід відмітити: недостатність фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування, що обмежило можливості у фінансуванні медичних послуг, субвенції з державного бюджету на покриття витрат у сфері охорони здоров'я покривають лише половину потреби, іншу частку фінансування покривали обласні бюджети; перекладання фінансування потреб закладів охорони здоров'я на місцеві бюджети призвело до додаткового навантаження на місцеві бюджети, зокрема яскраво виражені потреби у фінансуванні капітальних видатків медичної галузі на рівні громад та регіонів, що викликає занепокоєння у якості та доступності медичних послуг. Зазначені проблеми вимагають комплексного підходу та співпраці між державними та

місцевими органами влади для забезпечення стабільного та справедливого фінансування сфери охорони здоров'я в Україні.

2.3. Фінансові ресурси Фондів соціального страхування у фінансовому забезпеченні соціальної функції держави

Окрім бюджетного забезпечення соціальної функції держави провідним джерелом її фінансування виступають фінансові ресурси Фондів соціального страхування України на основі принципів і механізмів соціального страхування, яка передбачає сплату ЄСВ усіма суб'єктами економіки та їх виплату тим, у кого настав страховий випадок та залежить матеріальних виплат від частки сплаченого внеску. Відтак, у багатьох розвинутих країнах світу саме страхові внески до Фондів соціального страхування формують основу фінансового забезпечення соціальної функції держави, а бюджетні кошти призначені для реалізації тимчасових соціальних програм чи проєктів і розглядаються як разові допомоги.

Соціальне страхування громадян, як добровільне, так і обов'язкове, передбачає виконання таких завдань:

- забезпечення реалізації соціальної функції держави шляхом мобілізації необхідних фінансових ресурсів у відповідних Фондах соціального страхування та використання цих коштів на виплату матеріальної допомоги громадянам відповідно до функціонального призначення Фондів (пенсійні виплати, виплати, пов'язані із втратою працездатності чи настання нещасних випадків на виробництві);
- акумуляція фінансових ресурсів для забезпечення інвестицій у розвиток економіки країни, що обумовлює їх приріст і забезпечує страхові ризики у майбутньому, що є більш характерно для накопичувальної складової пенсійної системи, однак в Україні її впровадження постійно відкладається;
- актуалізація питань щодо справедливого розподілу страхових виплат відносно сплачених страхових внесків, що на відміну від бюджетного

фінансування соціального захисту громадян відповідає є більш привабливим для його учасників.

У таблиці 2.9 та на рис. 9 Додатку Д представлено динаміку власних фінансових ресурсів фондів соціального страхування України, мобілізованих за період 2020-2024 років. Відмітимо, що до 2023 року в Україні серед Фондів загальнообов'язкового соціального страхування функціонували три фонди: Пенсійний фонд (ПФУ), Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття (ФЗДССВБ) та Фонд соціального страхування України (ФССУ), який поєднував попередньо діючі два фонди, пов'язані із соціальним страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійним захворюванням.

Таблиця 2.9

Динаміка власних фінансових ресурсів Фондів соціального страхування України у 2020-2024 рр., млрд. грн.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024*	Зміни 2024/2020 рр.	
						млрд. грн.	%
ВВП у фактичних цінах	4194,10	5459,57	4540,0	6627,9	7658,6 6	3464,56	82,6
Власні фінансові ресурси фондів соціального страхування	322,31	381,68	440,52	501,17	622,1	299,79	93,0
Власні фінансові ресурси фондів соціального страхування, % до ВВП	7,7	7,0	9,7	7,6	8,1	—	—
<i>в тому числі:</i>							
ресурси системи пенсійного страхування	281,91	335,13	386,55	451,94	566,0	284,09	100,8
ресурси соціального страхування на випадок безробіття	13,57	15,76	18,98	19,58	19,69	6,12	45,1
ресурси соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та ін.	26,83	30,79	34,99	29,65	36,41	9,58	35,7

Примітка * - планові показники 2024 року

Джерело: складено на основі [20-22]

Оснoву формування дохідної частини Фондів соціального страхування складають власні фінансові ресурси, сформовані за рахунок сплати ЄСВ

роботодавцями найманих працівників, самозайнятими особами та іншими господарюючими суб'єктами за базовою ставкою 22 %. Слід відмітити, що ставка ЄСВ є диференційованою залежно від обсягу зайнятих осіб з інвалідністю та їх часткою у загальній чисельності працівників, а також для УТОС і УТОГ.

Динаміка власних фінансових ресурсів соціального страхування за період 2020-2024 років характеризується тенденцією до зростання, незважаючи на суттєвий вплив зовнішніх (пандемія COVID, російсько-українська війна) та внутрішніх чинників (необхідність постійного субсидування Фондів соціального страхування бюджетними коштами) на перемінні темпи економічного росту та стагнації вітчизняної економіки. Приріст власних фінансових ресурсів соціального страхування за аналізований період склав майже 300 млрд. грн., або 93 %. Причинами, практично, подвійного росту цих доходів стало зростання джерела сплати ЄСВ внаслідок росту мінімальної заробітної плати за п'ятирічний період з 4723 грн. у 2020 році до 8000 грн. у 2024 році, а також фінансове забезпечення військовослужбовців з 2022 року. Звичайно, є і інші фактори впливу: проведення податкових аудитів щодо легалізації працевлаштування найманих працівників, призупинення діяльності різних суб'єктів економіки або його переведення у дистанційний формат внаслідок пандемії 2019-2021 років, преференції для бізнесу з початком війни, повернення до звичної системи оподаткування в жовтні 2023 року тощо.

Аналіз динаміки власних фінансових ресурсів соціального страхування у ВВП демонструє нестійкі тенденції, пов'язані з економічною ситуацією в країні. Так, у 2020 році дане співвідношення складало 7,7 %, а у 2022 році – 9,7 %, тобто частка власних доходів соціальних фондів зросла при зниженні обсягу ВВП з початком військових дій і повномасштабного вторгнення росії. Зазначимо, що на цей показник суттєвий вплив справило рішення Уряду щодо призупинення фінансування багаторічних соціальних програм і заходів та переформатування напрямів фінансування воєнних потреб. В розрізі окремого функціонального призначення Фондів соціального страхування слід відмітити провідну частку саме

коштів пенсійного забезпечення (див. табл. 2.10 та рис. 10 Додатку Д та рис. 11 Додатку Е).

Таблиця 2.10

**Динаміка видатків системи соціального страхування в Україні
у 2020-2024 рр., у розрізі напрямів, млрд. грн.**

Показники	2020	2021	2022	2023	2024	частка 2024, %
Видатки на пенсійне страхування, в тому числі:	479,34	520,95	594,24	673,81	821,5	93,9
пенсійне забезпечення згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	322,60	359,81	404,72	437,81	502,91	57,53
виплата пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами	146,24	150,84	188,67	223,24	247,13	28,27
адміністративні витрати	6,90	7,40	8,25	7,67	11,83	1,35
Видатки на страхування на випадок безробіття, в тому числі:	24,85	19,67	19,33	8,6	17,03	1,95
матеріальне забезпечення та соціальні послуги	21,56	16,4	16,17	5,63	12,01	1,38
утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду	3,29	3,27	3,16	2,88	5,02	0,6
Видатки на соціальне страхування (з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві), в тому числі:	29,90	34,59	36,49	28,26	35,57	4,1
матеріальне забезпечення та страхові послуги	17,32	21,33	22,33	15,96	21,05	2,4
страхові виплати	9,76	10,83	12,22	12,19	14,29	1,63
адміністративно-господарські видатки	1,43	1,42	1,19	0,11	0,23	0,03
Всього видатків, млрд. грн.	534,09	575,21	650,06	710,67	874,1	100,0

Примітка * - планові показники 2024 року

Джерело: складено на основі [20-22]

За аналізований період власні ресурси системи пенсійного забезпечення громадян зросли більше як у два рази або на 284,09 млрд. грн. (з 281,91 млрд. грн. до 566 млрд. грн.), що у 2024 році становило 93,9 % у структурі власних фінансових

ресурсів усіх Фондів соціального страхування. Дана ситуація відображає зростання фінансової стійкості пенсійного забезпечення в Україні, хоча цих коштів не вистачає для повного забезпечення усіх потреб функціонування Пенсійного фонду, напрями діяльності якого окрім пенсійних виплат передбачають матеріально-технічне забезпечення та утримання апарату управління (адміністративні послуги).

Серед цих напрямів фінансування діяльності Пенсійного фонду близько 60 % припадає на пенсійні виплати згідно ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та послуги з ними пов'язані (у 2024 році вони склали 502,91 млрд. грн. і зросли у порівнянні з 2020 роком на 180,31 млрд. грн.), 30 % – виплати за різними пенсійними програмами (абсолютні значення 2024 року яких становлять 247,13 млрд. грн., ріст склав 100,89 млрд. грн. проти 2020 року), а також підвищення і пенсійні надбавки, адміністративні витрати займають 10 % сукупних витрат пенсійного фонду або 11,83 млрд. грн. (ріст склав 4,94 млрд. грн.).

Значне зростання адміністративних витрат у 2024 році пов'язано із ліквідацією Фонду соціального страхування України у 2023 році та делегування його повноважень Пенсійному фонду України. Відтак, зростання адміністративних витрат обумовлено виконанням додаткових напрямів діяльності із забезпеченням соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та нещасними випадками на виробництві. Відповідно, відмічаємо суттєві скорочення адміністративно-господарських витрат за даним видом страхування з 1,43 млрд. грн. у 2020 році до 0,11 млрд. грн. у 2024 році. Аналіз динаміки адміністративних витрат Фонду безробіття також характеризується скороченням обсягів фінансування у період 2020-2023 років, що пов'язують, здебільшого, із запровадженням цифровізації у здійсненні матеріальних виплат. У 2024 році дана тенденція була порушена, даний показник зріс до 5,02 млрд. грн., що пояснюють комплексом заходів в рамках державного сприяння зайнятості населення щодо підвищення кваліфікації на основі освітніх ваучерів та сприяння розвитку малого бізнесу і фінансування програм із відкриття власної справи в умовах війни.

Загалом, ефективність функціонування системи соціального страхування в Україні є вкрай обмеженою, її здатність забезпечувати страховий захист громадян

від втрати доходу за різними видами соціальних програм є недостатньою через низький рівень матеріального забезпечення. В Україні соціальні стандарти та гарантії знаходяться на одному з найнижчих рівнів у порівнянні з країнами ЄС та європейськими постсоціалістичними державами. Рівень пенсійних виплат більшої частини пенсіонерів становить нижче показника реального прожиткового мінімуму для громадян і визначається фінансовою можливістю держави, а не параметрами гідного життя пенсіонерів, тоді як у країнах Європи бачимо кардинальну відмінність. Схожою є ситуація і за іншими напрямками соціального страхування. А тому першочерговими заходами у повоєнний період нашої країни є формування сприятливого підприємницького клімату для розширення економічної діяльності країни, створення нових робочих місць, забезпечення зростання бази нарахування ЄСВ, що сприятиме збільшенню обсягів власних фінансових ресурсів системи соціального страхування, а відтак і можливості підвищення матеріальних виплат за кожним видом соціального страхування.

РОЗДІЛ 3.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Світовий досвід фінансування соціальної функції держави та можливості його впровадження в Україні

Фінансове забезпечення соціальної функції держави визначається напрямками реалізації соціальної політики держави, специфіка застосування якої залежить від історичних, демографічних, соціальних, культурних, ментальних, економічних та багатьох інших чинників. У світі сформувалися ряд моделей соціальної політики, серед яких найбільш провідними є такі її типи: нордичний (соціал-демократичний) тип, консервативний (європейський) тип та ліберальний (англосакський) тип. Світові моделі соціальної політики відображають різні підходи країн до забезпечення соціального захисту громадян, регулювання ринку праці та розподілу ресурсів. Найбільш поширені підходи класифікуються за типологією, розробленою Еспінг-Андерсеном, детальний огляд яких пропонуємо розглянути нижче на підставі опрацьованих літературних джерел [4; 9; 11; 16; 24; 43; 45; 49; 56; 60].

Основними характеристиками нордичного (соціал - демократичного) типу соціальної політики є універсальний доступ до соціальних послуг, високий рівень державного фінансування, прогресивне оподаткування, активна роль держави у регулюванні соціальних нерівностей. Нордичний тип соціальної політики є однією з найпередовіших моделей, що базується на принципах універсальності, високої соціальної солідарності та активної ролі держави у забезпеченні добробуту громадян. Розглянемо ключові аспекти та приклади світового досвіду цієї моделі.

Основними принципами такої моделі фінансування напрямів соціального призначення є:

— *універсальність і рівність*: держава гарантує рівний доступ до охорони здоров'я, освіти, соціального страхування та інших соціальних послуг для всіх громадян, незалежно від доходу чи соціального статусу. Це сприяє зменшенню нерівності та забезпеченню високого рівня довіри до системи;

– *фінансування через прогресивне оподаткування*: нордичні країни характеризуються високими податковими ставками, що дозволяє державі збирати значні кошти для фінансування соціальних програм. Хоча це іноді викликає дебати щодо рівня оподаткування, результатом є високий рівень соціального захисту;

– *інтегрованість та координація*: системи соціального захисту нордичних країн інтегровані між собою, що дозволяє ефективно управляти як соціальними витратами, так і економічним розвитком. Це включає тісну взаємодію між різними державними установами, місцевими органами влади та профспілками;

– *активна політика на ринку праці*: держави впроваджують програми, спрямовані на підтримку зайнятості, перепідготовку кадрів та стимулювання мобільності робочої сили. Це дозволяє швидко адаптуватися до змін на ринку праці та підтримувати високий рівень зайнятості.

Ключовими елементами у цій системі є: охорона здоров'я: безкоштовний або субсидований доступ до медичних послуг забезпечує громадянам можливість отримати якісну допомогу незалежно від фінансових можливостей. Наприклад, у Швеції та Фінляндії надається широкий спектр послуг від первинної допомоги до спеціалізованої медицини; освіта: держава забезпечує безкоштовну або майже безкоштовну освіту на всіх рівнях, що стимулює розвиток людського капіталу та сприяє соціальній мобільності. Особливо виділяється фінансова підтримка студентів та доступ до якісної дошкільної освіти; соціальне страхування і пенсійне забезпечення: система передбачає високий рівень соціальних виплат, які гарантують стабільність доходів у разі безробіття, хвороби чи старості. Пенсійні системи нордичних країн орієнтовані на забезпечення гідного рівня життя для літніх громадян; підтримка сім'ї та гендерна рівність: щедрі програми по догляду за дітьми, включаючи тривалі оплачувані відпустки для батьків (іноді з обов'язковою нероздільною частиною для кожного з батьків), сприяють не лише підвищенню рівня народжуваності, а й забезпечують рівні можливості для жінок та чоловіків; активна ринкова політика: державні програми спрямовані на перепідготовку робітників, підвищення кваліфікації та підтримку підприємництва. Це дозволяє зменшити структурну безробіття та адаптуватися до економічних криз.

Назвемо кілька прикладів з практики окремих країн. Відомий своїм комплексним підходом до охорони здоров'я та освіти, Швеція підтримує високий рівень соціального забезпечення завдяки великому обсягу державних витрат, фінансованих через прогресивне оподаткування. Програми з підтримки сімей та гендерної рівності є яскравими прикладами інтегрованої соціальної політики. Завдяки багатим природним ресурсам та продуманій системі розподілу доходів, Норвегія забезпечує високий рівень соціального захисту, вкладаючи значні кошти в охорону здоров'я, освіту та соціальне страхування. Ефективна робота державних інституцій дозволяє країні підтримувати один із найвищих стандартів життя у світі. Данська модель характеризується високим рівнем соціальної довіри, активною політикою на ринку праці та значними державними витратами на соціальні програми. Данія відома ефективною системою підтримки безробітних, яка поєднує фінансову допомогу з активними програмами перекваліфікації та працевлаштування. Фінляндія має одні з найкращих освітніх систем у світі, що є однією з головних складових нордичної моделі. Додатково, фінська система охорони здоров'я та соціального забезпечення спрямована на забезпечення рівного доступу до послуг для всіх громадян, що сприяє зниженню соціальної нерівності [9; 43; 56].

Таким чином, нордична модель соціальної політики демонструє успішний приклад інтегрованого підходу, де держава активно бере участь у забезпеченні добробуту громадян. Завдяки високим податкам, широкому колу соціальних послуг та активній політиці на ринку праці, країни цього типу досягають високих показників якості життя та соціальної справедливості. Цей досвід є прикладом для інших держав, що прагнуть побудувати більш ефективні та інклюзивні системи соціального захисту.

Наступним типом соціальної політики є реалізація консервативної (європейської) моделі, основними характеристиками якої є соціальний захист, пов'язаний з трудовим статусом і сімейною структурою. Система часто базується на обов'язкових внесках до соціального страхування, де виплати залежать від заробітку та стажу. Консервативний тип соціальної політики, який іноді називають

континентально-європейською моделлю, формується на основі традиційних сімейних цінностей, зв'язку соціального захисту з трудовим стажем та принципу субсидіарності. Ця модель базується на ряді ключових елементів, що визначають характер державної допомоги та організацію соціальної системи.

Основними принципами консервативного типу соціальної політики є:

- *принцип сімейності та традиційних ролей*: соціальні виплати часто прив'язуються до сімейного статусу та традиційних ролей. Державна допомога орієнтована на підтримку традиційної родини, де основна роль у забезпеченні добробуту покладається на сімейні структури;

- *страхова модель соціального забезпечення*: система фінансується за рахунок обов'язкових страхових внесків, які сплачуються роботодавцями та працівниками. Розмір виплат залежить від розміру внесків, що означає збереження індивідуальних соціальних прав, обумовлених попереднім трудовим стажем;

- *децентралізація та регіональне управління*: соціальна політика може частково регулюватися на регіональному рівні, що дозволяє враховувати місцеві традиції та потреби. Це забезпечує певну гнучкість, але й зберігає вплив традиційних інститутів на розподіл ресурсів;

- *підтримка корпоративних і професійних груп*: часто система побудована таким чином, щоб зберегти стабільність соціального статусу професійних груп. Профспілки, професійні асоціації та роботодавці мають активну роль у формуванні системи соціального страхування [16; 45; 60].

Світові приклади практичного застосування напрямів цієї політики можна розглянути за наступними країнами. Німеччина має добре розвинену систему обов'язкового соціального страхування, що охоплює пенсійне, медичне, безробіття та доглядове страхування. Виплати залежать від внесків, сплачених протягом трудового життя. Держава забезпечує субсидії для сімей із дітьми, але основна відповідальність за соціальний захист переважно лежить на сімейних структурах. Французька система базується на обов'язкових внесках роботодавців та працівників, що забезпечує доступ до широкого спектру соціальних послуг, включаючи пенсії та допомогу по безробіттю. Окрім універсальних програм,

держава виплачує різноманітні допомоги сім'ям, враховуючи традиційну роль родини як основного осередку соціального забезпечення. Італійська модель зберігає сильний зв'язок між соціальним забезпеченням і сімейною структурою. Система орієнтована на підтримку тих, хто має стабільний трудовий стаж, а виплати застраховані за рахунок внесків, сплачених протягом життя. Австрійський досвід характеризується високою регіональністю, де соціальна допомога тісно пов'язана з професійними асоціаціями, що впливають на визначення рівня допомоги.

Консервативна модель соціальної політики відображає специфіку європейських традицій та соціальних структур, де роль сім'ї та робочого стажу мають вирішальне значення для визначення рівня соціального захисту. Попри ряд переваг, ця модель стикається з викликами адаптації до сучасних економічних та соціальних змін. Розуміння даної моделі допомагає порівняти її з іншими типами соціальної політики та визначити шляхи можливого реформування в контексті глобалізаційних процесів.

Наступним типом є ліберальна (англосаксонська) модель соціальної політики, основними характеристиками якої є мінімальне втручання держави, акцент на ринкові механізми, заснований на засобах перевірки потреби – допомоги, що часто є засобами *means-tested*. Соціальна політика спрямована на стимулювання самостійності громадян і збереження ринкової конкуренції. Зокрема:

– *мінімальне державне втручання*: у ліберальній моделі соціальна політика розробляється з акцентом на ринкову економіку. Держава виступає в ролі останнього засобу підтримки, забезпечуючи допомогу тим, хто потрапив у скрутне становище, але загалом покладається на ринкові механізми для стимулювання економічної активності;

– *Means-tested допомога*: соціальні виплати та допомога надаються за критерієм потреби, що означає, що лише певна категорія осіб має право на отримання підтримки. Це дозволяє зосередити державні ресурси на тих, хто дійсно потребує допомоги, але водночас може створювати «ступінчастість» у системі допомоги;

– *стимулювання самостійності*: основна мета – заохочення громадян до активного пошуку роботи та самостійного забезпечення своєї життєдіяльності. Система часто включає елементи «workfare», тобто вимогу активної участі у програмах перекваліфікації або працевлаштування для збереження допомоги;

– *обмеження державних витрат*: держава обмежує обсяг соціальних витрат, зберігаючи бюджетний баланс. Це проявляється у нижчому рівні податкового навантаження порівняно з моделями, що забезпечують всеохоплюючі соціальні гарантії (наприклад, нордична модель) [4; 43].

Базовими елементами даної моделі виступають: соціальні виплати: допомога, зазвичай, обмежена за розміром і тривалістю. Виплати можуть включати допомогу по безробіттю, соціальне страхування та допомогу малозабезпеченим сім'ям. Ці виплати є умовними та спрямованими на тимчасову підтримку до повернення до активного ринку праці; охорона здоров'я: хоча в деяких країнах (наприклад, Великобританія) існує система національної охорони здоров'я (NHS), яка надає послуги майже безкоштовно, рівень державних витрат у цій сфері все ж нижчий, ніж у країнах з більш розвиненими соціальними державами. Система охоплює базовий набір послуг, але приватний сектор відіграє значну роль; освіта та соціальна мобільність: ліберальна модель надає пріоритет розвитку приватного сектора в освіті. Державна участь обмежується фінансуванням базових освітніх програм, тоді як додаткові послуги часто забезпечуються приватними організаціями, що стимулює конкуренцію і вибір; ринкові стимули: політика спрямована на створення умов для активної участі громадян у ринку праці, що включає підтримку підприємництва, програми перекваліфікації та стимулювання мобільності робочої сили. Це допомагає зменшити залежність від державної допомоги в довгостроковій перспективі.

Для прикладу, США традиційно характеризуються ліберальною моделлю соціальної політики, де держава обмежується наданням допомоги тим, хто опинився у скрутному становищі, а основна підтримка базується на приватних ініціативах. Система допомоги по безробіттю, соціальне страхування та програми підтримки малозабезпечених – це приклади умовної допомоги, що стимулюють

повернення до активної роботи. Великобританія має NHS як приклад державної системи охорони здоров'я, але у багатьох інших сферах соціальної політики держава відіграє роль «безпекового мережива». Допомога надається за критерієм потреби, а ринкові механізми активно стимулюють розвиток приватного сектору в освіті та інших сферах. Хоча Канада відома своєю системою охорони здоров'я з елементами універсальності, в інших соціальних сферах країна застосовує більш ринково-орієнтований підхід, де державна підтримка поєднується з приватними ініціативами. Це створює гібридну систему, де базові послуги гарантуються державою, а додаткові можливості забезпечуються через конкуренцію.

Ліберальна англосаксонська модель соціальної політики робить акцент на ринкових механізмах, обмеженій державній допомозі та стимулюванні самостійності громадян. Попри економічну гнучкість та збереження бюджетної дисципліни, модель стикається з викликами у вигляді соціальної нерівності та потенційних пасток бідності. Досвід країн, таких як США, Велика Британія та Канада, демонструє, що баланс між ринковими інструментами та державною підтримкою є ключовим для забезпечення соціальної стабільності та економічного зростання [11; 43; 56].

Таким чином, кожна з цих моделей формувалася історично та враховує культурні, економічні та політичні особливості держав. Нордичний тип орієнтований на максимальну універсальність і рівність, консервативний – на збереження традиційних соціальних структур, ліберальний – на стимулювання індивідуальної ініціативи через ринкові механізми. Ці моделі допомагають зрозуміти різні стратегії забезпечення соціального добробуту та можуть бути адаптовані відповідно до національних особливостей та потреб населення.

3.2. Основні напрями удосконалення фінансового забезпечення соціальної функції держави

Соціальна функція держави передбачає формування умов для забезпечення суспільного добробуту шляхом підвищення рівня соціальних стандартів і гарантій, а також створення передумов для доступу населення до якісних суспільних послуг відповідно до актуальних соціальних потреб. Основу фінансового забезпечення цієї функції становлять бюджетні ресурси та кошти державного соціального страхування. Окреме значення у фінансуванні соціально орієнтованих заходів можуть мати кошти суб'єктів господарювання, однак це питання у межах даного дослідження не розглядається.

До ключових проблемних аспектів у процесі реалізації соціальної функції держави можна віднести: необхідність перегляду та підвищення соціальних стандартів, які є базовими орієнтирами при визначенні обсягів соціальної допомоги; пошук нових джерел фінансування для відновлення соціальної інфраструктури в умовах післявоєнної трансформації; активізацію механізмів публічно-приватного партнерства у сфері реалізації соціальних програм; а також посилення ролі опосередкованого впливу держави на фінансування соціальної сфери через економічні стимули, з метою залучення бізнесу до відбудови, працевлаштування населення та реалізації соціальних ініціатив.

Одним з інструментів забезпечення соціального добробуту є встановлення обґрунтованого рівня соціальних стандартів, зокрема прожиткового мінімуму, що має відповідати фактичним потребам населення та рівню забезпечення гідної життєдіяльності. До складу таких стандартів належать також мінімальна заробітна плата, пенсійні виплати, соціальна допомога малозабезпеченим категоріям населення, посадові оклади в установах бюджетної сфери тощо. Досвід країн Європейського Союзу свідчить про домінування практики розрахунку соціальних гарантій на основі мінімальної заробітної плати, а не прожиткового мінімуму. У тих країнах, де останній використовується як орієнтир, його розмір зазвичай прирівнюється до мінімальної заробітної плати.

В Україні, однак, наявне суттєве розходження між цими двома показниками. Так, станом на 1 січня 2025 року, офіційний прожитковий мінімум для працездатної особи залишився на рівні 2024 року — 3028 грн, у той час як мінімальна заробітна плата встановлена на рівні 8000 грн, що перевищує прожитковий мінімум у 2,64 рази. Проте з огляду на оподаткування, включаючи 5% військового збору та 18% податку на доходи фізичних осіб, реальний розмір мінімальної заробітної плати після вирахувань становить приблизно 6160 грн, що дещо більше, ніж удвічі перевищує встановлений прожитковий мінімум.

Згідно з аналітичними розрахунками, проведеними Міністерством соціальної політики України станом на листопад 2024 року, економічно обґрунтований прожитковий мінімум для працездатної особи має становити щонайменше 7750,17 грн, а з урахуванням обов'язкових платежів — 9627,54 грн. [38]. У структурі розрахованого прожиткового мінімуму частка витрат на харчові продукти становить 3951,09 грн (50,98%), непродовольчі товари — 1264,07 грн (16,31%), а послуги — 2535,01 грн (32,72%), серед яких найбільшу частку займає оплата житлово-комунальних послуг — 2003,71 грн (25,85%). Інші послуги, зокрема транспортні, зв'язку, культурні та побутові, складають 6,87% (див. Додаток А). Така структура витрат відповідає загальноприйнятим міжнародним підходам до формування соціальних стандартів на основі пропорційного методу, що вважається базовим при оцінці рівня бідності та соціальної забезпеченості населення.

Одним із ключових елементів системи соціальних стандартів є показник мінімальної заробітної плати, який має не лише соціальне, а й значне економічне значення для держави. Зокрема, цей індикатор безпосередньо впливає на формування фонду оплати праці, що, у свою чергу, є основою для нарахування та сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ). Крім того, мінімальна заробітна плата відіграє важливу роль у забезпеченні матеріального добробуту не лише окремого працівника, але й утриманців у його домогосподарстві — неповнолітніх дітей, осіб похилого віку тощо. З огляду на це, у науковому середовищі набуває поширення ідея врахування так званого «сімейного навантаження — тобто кількості непрацездатних осіб, які перебувають на утриманні однієї працездатної особи — при

визначенні мінімального рівня заробітної плати. Такий підхід передбачає можливість її диференціації залежно від складу домогосподарства. Також заслуговує на увагу концепція встановлення мінімальної заробітної плати на рівні 70–75% від середньомісячної заробітної плати по країні, що може сприяти зменшенню диференціації доходів та формуванню передумов для стабільного зростання рівня життя населення.

У межах фінансової політики одним із дієвих інструментів впливу на перерозподіл доходів та підвищення добробуту громадян є механізми податкового регулювання, зокрема за допомогою системи прямого оподаткування. В українській податковій практиці цей інструмент поки що має обмежене застосування через використання єдиної фіксованої ставки податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), а потенціал для коригування податкового навантаження реалізується переважно через податкову соціальну пільгу.

На противагу цьому, в країнах з прогресивною шкалою оподаткування система ПДФО виступає як важливий елемент фіскального інструментарію, спрямованого на забезпечення соціальної справедливості. З урахуванням цього, перспективним напрямом вдосконалення вітчизняної податкової політики може стати запровадження диференційованих ставок ПДФО, зокрема з урахуванням соціального статусу платника податків — наприклад, наявності трьох і більше дітей, або осіб з інвалідністю на утриманні. Такий підхід дозволить зменшити потребу в прямому бюджетному субсидуванні вразливих категорій населення через систему соціального страхування, а також слугуватиме стимулом до легальної зайнятості та офіційного декларування доходів.

Однією з актуальних проблем сучасної соціальної політики є необхідність удосконалення системи надання соціальних трансфертів, зокрема оптимізація порядку ідентифікації отримувачів, які дійсно потребують фінансової підтримки, а також механізмів призначення та розподілу відповідних виплат. Соціальні трансферти умовно класифікуються на дві основні категорії: перша охоплює допомогу, що надається за ознакою належності до визначеної соціальної групи, яка

підлягає державній підтримці; друга включає адресну соціальну допомогу малозабезпеченим верствам населення, а також житлові субсидії.

В Україні визначення статусу малозабезпеченості ґрунтується на оцінці задекларованих доходів особи та умов її проживання, що загалом відповідає міжнародній практиці. Однак у національному контексті механізми оцінювання соціального статусу часто стикаються з проблемою недостатньої прозорості та суб'єктивності прийняття рішень посадовими особами, що створює передумови для корупційних проявів і знижує ефективність розподілу соціальних ресурсів.

У контексті воєнного стану, зумовленого широкомасштабною збройною агресією проти України, відбулося часткове переосмислення підходів до надання соціальної допомоги. Зокрема, регіональні центри зайнятості запровадили практику надання фінансової підтримки за безробіттям і малозабезпеченістю через залучення таких осіб до участі в програмах громадських робіт, спрямованих на відновлення інфраструктури в регіонах, що зазнали руйнувань унаслідок воєнних дій. Такий підхід не лише забезпечує тимчасову зайнятість, а й сприяє соціальній інтеграції вразливих категорій громадян і підвищенню ефективності використання бюджетних ресурсів.

В окрему категорію фінансового забезпечення соціальної політики доцільно віднести соціальні послуги, що потребують системного підходу до пошуку альтернативних джерел фінансування. У сучасних умовах особливої актуальності набуває залучення додаткових ресурсів, які могли б доповнювати або частково замінювати традиційні джерела фінансування – бюджетні кошти та ресурси системи державного соціального страхування. До таких альтернативних джерел належать:

– державно-приватне партнерство (ДПП), що передбачає взаємодію між публічною владою та суб'єктами приватного сектору у реалізації соціально орієнтованих проєктів, зокрема в галузях охорони здоров'я, освіти, забезпечення соціальним житлом. Приватні інвестори беруть участь у фінансуванні або створенні об'єктів соціального призначення, натомість держава сприяє реалізації

таких ініціатив через систему податкових стимулів або гарантії стабільності інвестицій;

- добровільне соціальне страхування, що функціонує як доповнення до обов'язкової системи. У цьому випадку фізичні особи чи роботодавці самостійно укладають договори із страховими компаніями щодо захисту від певних соціальних ризиків (втрата працездатності, безробіття, настання пенсійного віку тощо);

- ресурси благодійних організацій та фондів, які забезпечують підтримку вразливих верств населення. Йдеться як про діяльність міжнародних донорів, так і про локальні ініціативи. Ці кошти часто спрямовуються на задоволення потреб у сфері охорони здоров'я, освіти, соціальної реабілітації;

- інвестиційні механізми, зокрема соціальні облігації (social impact bonds) та соціальні інвестиційні фонди. Перший інструмент передбачає залучення коштів інвесторів для фінансування соціальних проєктів з подальшою компенсацією витрат державою лише у разі досягнення визначених соціальних результатів. Другий охоплює приватні чи змішані інвестиційні структури, які вкладають у проєкти з соціальною спрямованістю;

- місцеві джерела фінансування, що формуються органами місцевого самоврядування за рахунок запровадження цільових податків і зборів, реалізації чи здачі в оренду комунального майна, участі в міжнародних грантових програмах, випуску муніципальних облігацій тощо;

- міжнародна технічна та фінансова допомога, яка надається міжнародними фінансовими інституціями (Світовий банк, Європейський Союз, ООН, USAID тощо) для підтримки реформ, розвитку соціальної інфраструктури, боротьби з бідністю, соціальної інтеграції тощо;

- корпоративна соціальна відповідальність (КСВ), яка виявляється у добровільному залученні бізнес-структур до соціально значущих проєктів у сфері освіти, охорони здоров'я, екологічного захисту та підтримки вразливих груп населення. Такі ініціативи можуть бути складовою іміджевої політики підприємства або елементом його довгострокової стратегії розвитку.

Особливої уваги заслуговує механізм аутсорсингу у сфері надання соціальних послуг, що передбачає передачу функцій з надання таких послуг від держави до недержавних структур – благодійних організацій, громадських об'єднань, приватних компаній – на контрактній основі. При цьому джерелом фінансування залишається публічний бюджет, тоді як функція безпосереднього надавача послуг передається стороннім виконавцям. До основних переваг такого підходу належать підвищення гнучкості, оперативність реагування на соціальні виклики, зростання конкуренції, оптимізація державних видатків і залучення експертного потенціалу неурядових структур.

У контексті реалізації політики децентралізації органи місцевого самоврядування в Україні отримали розширені повноваження та ресурси для забезпечення населення соціальними послугами, що відкриває нові можливості для використання наведених джерел фінансування у місцевих програмах соціального розвитку.

ВИСНОВКИ

Сучасні виклики і загрози національній безпеці нашої країни виступають підґрунтям економічної та соціальної нестабільності, породжують деструктивні явища і процеси, що негативно впливає на стан суспільного добробуту населення. Шокова ситуація настану пандемії COVID 2019-2020 років та повномасштабна війна в Україні з 2022 року дестабілізували позицію держави в умовах загострення соціальних конфліктів, руйнування інфраструктурних об'єктів, значною чисельністю постраждалих осіб (тих, що загинули, залишилися інвалідами, втратили житло, сім'ю, «армія» ВПО). В таких умовах виникає необхідність перегляду функцій держави та механізмів їх реалізації, що насамперед, пов'язано із пошуком та розширенням джерел фінансового забезпечення соціальної функції держави як найбільш об'ємного, дорого вартісного напрямку фінансування її діяльності.

В сучасному світі соціальна функція держави передбачає багатосторонню сферу діяльності у контексті забезпечення добробуту населення через зростання рівня і якості життя громадян країни, їх захисту від соціальних ризиків і загроз. Комплексний аналіз вітчизняної практики реалізації соціальної функції держави дозволив визначити найбільш поширені напрями фінансування соціальної сфери: соціальний захист і соціальне забезпечення, освіта та охорона здоров'я, а також провідні джерела їх фінансового забезпечення: кошти державного і місцевих бюджетів та Фондів соціального страхування. Актуальність участі держави у забезпеченні соціальної функції проявляється шляхом:

- встановлення базових соціальних стандартів та гарантій для населення (мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму доходів громадян);
- визначення параметрів соціального захисту населення (матеріальні допомоги по безробіттю, втрати годувальника, інвалідності, малозабезпеченості тощо);

- розроблення механізму нарахування заробітної плати працівників бюджетної сфери (встановлення параметрів ЄТС розрядів і коефіцієнтів, що впливає на розмір заробітної плати, надбавок та донарахувань до неї).

Фінансове забезпечення реалізації соціальної функції держави передбачає зосередження більше половини усіх бюджетних коштів зведеного бюджету країни, хоча за видами бюджетів вони відрізняються. За рахунок коштів державного бюджету здійснюється фінансування близько 16 % усіх видатків соціального призначення, то за рахунок коштів місцевих бюджетів – більше 56 %. Проте, слід відмітити, що у складі видаткової частини місцевих бюджетів соціального спрямування містяться субвенційні кошти на виконання делегованих повноважень органами місцевого самоврядування, передані з державного бюджету. У структурі ВВП нашої країни частка бюджетних видатків соціального спрямування становить близько 15 %. Динаміка видатків бюджетів різних рівнів за останні роки, незважаючи на дестабілізуючі фактори у вигляді пандемії та воєнних дій, вказують на зростання абсолютних значень бюджетного забезпечення соціальної сфери, хоча слід відмітити, що напрями фінансування дещо змістилися в сторону фінансування найбільш важливих та життєво необхідних спрямувань коштів. Втім, реалізацію окремих соціальних програм у сферах освіти, культури і мистецтва довелось призупинити.

Соціальне страхування в системі фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави з позиції механізму акумуляції та використання коштів більше відповідає принципам страхування, адже розмір страхових внесків співвідноситься зі страховими виплатами та відповідальністю між суб'єктами системи соціального страхування. Моніторинг динаміки фінансових ресурсів Фондів соціального страхування в Україні за 2020-2024 роки зображає тенденцію до зростання власних коштів Фондів та бюджетних ресурсів, призначених для покриття дефіцитів бюджетів цих Фондів. Щорічне зростання бюджетного субсидування Фондів соціального страхування в Україні вказує на негативну тенденцію щодо росту соціальних ризиків фінансового забезпечення матеріальних

виплат під дією факторів економічного та позаекономічного впливу (пандемії, війна тощо).

Світовий досвід реалізації соціальної політики зображає три базових моделі реалізації соціальної функції держави, кожна з яких характеризується специфічними методами, порядком організації та фінансовим інструментарієм застосування. До них відносять: нордичний (соціал-демократичний) тип, консервативний (європейський) тип та ліберальний (англосакський) тип. Світові моделі соціальної політики відображають різні підходи країн до забезпечення соціального захисту громадян, регулювання ринку праці та розподілу ресурсів. До раціональних світових прикладів фінансового забезпечення соціальної сфери та перспективних можливостей їх запровадження в Україні доречно віднести ринкові механізми медичного страхування, ваучерне та проектне фінансування послуг зі здобуття ПТО та вищої освіти, а також раціональні підходи щодо формування реальних базових показників соціальних стандартів та соціальних гарантій для громадян.

До фінансових інструментів впливу на вирівнювання дохідної спроможності громадян є застосування державою практики податкового регулювання економічних процесів через використання прямого оподаткування. Вітчизняний досвід системи прямого оподаткування має дещо обмежений характер, обумовлений єдиною базовою ставкою ПДФО і регулюючий потенціал забезпечується тільки щодо застосування податкової соціальної пільги. Однак, у країнах з використанням пропорційної шкали оподаткування доходів фізичних осіб цей інструмент слугує вагомим мотиватором щодо забезпечення справедливого оподаткування. Вагомим потенційним інструментом регулюючого впливу системи оподаткування на добробут громадян може стати запровадження диференційованих ставок ПДФО зважаючи на чисельність дітей у сім'ї (більше трьох), або утримувачів – інвалідів, що усуне необхідність їх прямого субсидування за рахунок фондів соціального страхування та мотивуватиме працездатне населення до офіційної зайнятості.

Актуальним питанням сьогодні є необхідність удосконалення системи надання соціальних трансфертів населенню, зокрема порядку визначення переліку осіб, які їх реально потребують та механізмів нарахування фінансової допомоги. Соціальні трансферти умовно можна поділити на дві групи, ті, які надаються за приналежністю до певної соціальної групи населення, що підпадає під державне субсидування та адресні соціальні допомоги по малозабезпеченості і надання житлових субсидій. В Україні підґрунтям для визначення категорії осіб, які є малозабезпеченими, до уваги береться метод безпосередньої оцінки доходів заявленої особи та рівня її життя, що є світовим досвідом. Проте, вітчизняна практика оцінювання при прийнятті рішень уповноваженими особами часто має корупційну складову, що не дозволяє реально оцінити реальний стан та умови проживання відповідної особи. В умовах війни регіональні центри зайнятості населення почали практикувати надання допомоги по безробіттю та малозабезпеченості в результаті участі таких громадян у «армії відновлення» країни на територіях, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Актуальними питаннями українського сьогодення виступає необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування соціальних послуг – це ресурси, які можуть доповнювати або частково замінювати традиційні бюджетні кошти та кошти соціального страхування. До них слід віднести:

- державне та приватне партнерство (ДПП), як співпраця держави з приватним бізнесом у реалізації соціальних проєктів (наприклад, у сфері охорони здоров'я, освіти, будівництва соціального житла). Приватні компанії фінансують або будують об'єкти соціального призначення, а держава створює сприятливі умови (податкові пільги, гарантії прибутковості тощо);

- добровільне соціальне страхування – альтернатива обов'язковому страхуванню. Громадяни або роботодавці самостійно укладають договори зі страховими компаніями на випадок хвороби, безробіття, пенсії;

- кошти благодійних організацій та фондів, вони надають допомогу найбільш уразливим групам населення. Це можуть бути як міжнародні донори, так і місцеві

ініціативи. Благодійні кошти часто використовуються для покриття потреб у сфері охорони здоров'я, освіти, реабілітації;

- інвестиційні механізми (соціальні облігації, соціальні інвестиції): соціальні облігації (social impact bonds) – інвестори фінансують соціальний проєкт, а держава повертає кошти та забезпечує отримання прибутку лише у випадку досягнення конкретних соціальних результатів, соціальні інвестиційні фонди – приватні або змішані інвестори, що вкладають у проєкти з соціальним ефектом;

- місцеві джерела фінансування - органи місцевого самоврядування можуть залучати додаткові кошти через: спеціальні місцеві податки та збори, продаж або оренду комунального майна, участь у міжнародних грантових програмах, муніципальні облігації;

- міжнародна допомога – гранти, технічна допомога, кредити від міжнародних організацій (Світовий банк, ЄС, ООН, USAID тощо), що спрямовуються на розвиток соціальної інфраструктури, підтримку реформ, боротьбу з бідністю тощо;

- корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – бізнес інвестує у соціальні ініціативи добровільно: підтримка освіти, охорони здоров'я, екології, допомога вразливим групам. Це може бути формою публічного іміджу або стратегією довгострокового розвитку.

Особливою формою фінансування соціальних послуг є аутсорсинг. Аутсорсинг у фінансуванні соціальних послуг – це механізм, за якого держава передає надання певних соціальних послуг приватним або неприбутковим організаціям (НУО, благодійним фондам, підприємствам) на контрактній основі. При цьому фінансування залишається за державою, але послуги фактично надає виконавець поза межами державного сектору.

Таким чином, подальшими напрямками удосконалення фінансового забезпечення реалізації соціальної функції держави повинні стати: підвищення розмірів соціальних стандартів і соціальних гарантій до їх реальних показників, що відповідають соціально-економічним умовам розвитку держави; забезпечення участі суб'єктів господарювання у програмах реалізації соціальних проєктів у

вигляді ДПП, аутсорсингу тощо; удосконалення податкового регулювання у контексті пропорційного оподаткування доходів громадян та можливість використання диференційованих ставок залежно від чисельності осіб, які знаходяться на забезпеченні платника податку; активізація роботи між органами публічної влади, бізнес-структур та громадянським суспільством щодо узгодження публічних інтересів та потреб і їх урегулювання з допомогою фінансового інструментарію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. Public spending on education. URL: <https://data.oecd.org/education/public-spending-on-education.htm#indicator-chart>
2. Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2005. 239 с.
3. Безпаленко О. В. Вектори соціальної політики для України в умовах викликів війни. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління. 2022. Вип. 4. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2022-4-07-04/2022-4-0>
4. Бортник С. М., Сєвідова І. О. Забезпечення організаційно-правових умов фінансування соціальної сфери України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 9-21.
5. Бульба В. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 4. (8). С. 3-9.
6. Валовий внутрішній продукт України у 2020-2024 рр. (у фактичних цінах). Мінфін: інформаційний портал. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
7. Венгуренко Т., Ясентюк А. Зарубіжний досвід соціального страхування та перспективи його застосування в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. № 4. С. 118-125.
8. Венцель В. Т. Соціальна функція держави в умовах глобалізації та трансформації економіки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Том 29 (68) № 5. С. 7-12.
9. Волошина О. О., Ковальова М. Ю., Боженко В. Є. Стан і тенденції розвитку фінансового забезпечення соціального захисту в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3 (61). С. 190-197.
10. Горбатюк С.Є. Соціальна функція держави в контексті забезпечення соціогуманітарної безпеки. *Вісник НАДУ при Президентові України. Серія „Державне управління”*. 2017. № 1. С. 84-90.

- 11.Гордієнко Л. А. Зарубіжний досвід фінансування соціальних програм та особливості його впровадження в Україні. *Економічний вісник*. 2020. Вип. 4. С. 25-33. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/322563623.pdf>
- 12.Горин В. П., Коваль С.Л. Проблеми бюджетного фінансування та перспективи застосування інструментів фандрайзингу у системі вищої освіти України. *Економіка і держава*. 2021. № 8. С. 42–46. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.42
- 13.Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 24. Ч. 2. С. 58-63.
- 14.Горин В. П. Роль пенсійного страхування у забезпеченні суспільного добробуту. *Сталий розвиток економіки*. 2017. Вип. 1 (34). С. 158-167.
15. Дмитрик А., Ілюшик О. Соціальна функція у системі функцій держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. № 2(113). С. 8-12.
- 16.Драган І., Даций Н., Орлова Н. Світовий досвід реалізації державної політики фінансового забезпечення галузі охорони здоров'я та надання медичних послуг. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2023. № 3. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/471>
- 17.Забаштанський М. М., Сидор І. П. Державно-приватне партнерство у професійній освіті: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Ефективна економіка*. 2023. № 6. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1686/1698>
- 18.Забаштанський М. М., Сидор І. П. Державно-приватне партнерство у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 6. С. 18-23.
- 19.Забаштанський М. М., Коваль С. Л. Державно-приватне партнерство як інструмент фінансового забезпечення розвитку сфери охорони здоров'я. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1269/1278>.

20. Звіти про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2020-2024 роки.
URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/>
21. Звіти про виконання бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття за 2020-2024 роки. URL:
<https://dcz.gov.ua/budget/period>
22. Звіти про виконання бюджету Фонду соціального страхування України за 2020-2022 роки. URL: <https://www.drs.gov.ua/publisher/fond-sotsialnogo-strahuvannya-ukrayiny/>
23. Звіти про виконання Державного і місцевих бюджетів України за 2020-2024 роки. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL:
<https://openbudget.gov.ua/>
24. Зюзін В. О. Світовий досвід фінансування соціальних програм. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7275>
25. Карпишин Н. І., Сидор І. П. Фінансування медичних послуг: досвід зарубіжних країн і України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 8. С. 9-14.
DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2020.8.2>
26. Кельман М. С., Мурашина О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
27. Коваль С. Л., Сидор І. П. Моніторинг видатків бюджету м. Тернополя на соціально-культурні цілі. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 34. С. 275-283. doi.org/10.32843/infrastruct34-40
28. Коваль С. Л., Сидор І. П. Роль місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку територіальної громади в умовах війни та у післявоєнний період. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 6. С. 96–102. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3267>.
29. Коваль С., Горин В.. Проблеми ефективності та вектори модернізації фіскальної політики у галузі культури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 19–20. С. 17–23. URL:
<https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/594/601>.

30. Коваль С., Русін В. Фінансові аспекти інноваційного розвитку закладів охорони здоров'я територіальних громад. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 2. С. 108-118. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1517>
31. Коваль М. І., Грибовська Ю. М., Скиба Г. І. Аналітичний огляд та шляхи удосконалення державного регулювання мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Серія: Економічні науки. 2022. Вип. 1 (64). С. 72-83. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/1311/1803>
32. Конституція України. Поточна редакція від 01.01.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
33. Кравець Г. В. Соціальні функції держави: виклик та перспективи розвитку в сучасних умовах. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. Випуск 6. С. 36-40.
34. Купрійчук В.М., Венцель В.Т. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 3(60). №1. С. 103-115.
35. Мадалинець В. В. Соціальна функція держави та права людини: механізм захисту в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Випуск 1. С. 41-48.
36. Методологія наукових досліджень: Навч. посібник / за ред. В. П. Горина. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2023. 170 с.
37. Міхайліна Т. В., Мозговая Н. А. Соціальна функція держави та соціальне підприємництво: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Випуск 70. С. 48-52.
38. Модернізація системи соціальної підтримки населення України. URL: www.msp.gov.ua
39. Насібова О. В., Ляшко Д. Ю., Чемчикаленко Р. А., Шелест О. Л., Дяченко К. С. Фінансове регулювання соціального розвитку в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 6 (41). С. 182-190.

- 40.Петрушка О. В., Сидор І. П. Корпоративні та індивідуальні пенсійні програми: особливості практичної реалізації. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3 (25). С. 47-50. URL: [http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37334/1/% 20\(25\)_2019.pdf](http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37334/1/%20(25)_2019.pdf)
- 41.Петрушка О. В., Сидор І. П. Особливості здійснення державного фінансового контролю в закладах охорони здоров'я. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1707/1642>
- 42.Петрушка О. В., Сидор І. П. Розподільні та накопичувальні пенсійні системи: азіатський досвід та висновки для України. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 35. С. 405-410. doi.org/10.32843/infrastruct35-64
- 43.Плотка Л. В. Закордонний досвід реалізації державної соціальної політики. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2019. Вип. 11. С. 133-138.
- 44.Праця України у 2020-2023 рр.: статистичні збірники. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- 45.Пріхно І. М. Застосування світових тенденцій фінансування соціальної сфери в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2017. Вип. 7. С. 322-327.
- 46.Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Львів: Край, 2007. 192 с.
- 47.Сидор І. П. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави. *Світ фінансів*. 2013. №3. С. 19-29.
- 48.Сидор І. П. Домінанти впливу макроекономічних показників на добробут нації. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 16. Електронне наукове фахове видання. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-16>. С. 795-802.
- 49.Сидор І. П. Моніторинг планування видатків місцевих бюджетів: ключові аспекти удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. № 21. С. 85-89.

50. Сидор І. П., Булавинець В. М. Функції держави та необхідність їх бюджетного фінансування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2013. № 23. С. 123-127.
51. Сидор І. П., Паньків Н. А. Економічний зміст послуги соціального призначення. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*. Збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія. Тернопіль: ЗУНУ, 2024 Випуск 4. С. 165-169.
52. Сидор І. П., Петрушка О. В. Внутрішній аудит в системі надання послуг з державного пенсійного страхування. *Ефективна економіка*. 2022. № 12. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/892/902>
53. Сидор І. П., Петрушка О. В. Заощадження в системі інвестиційних ресурсів домогосподарств України. *Економічні студії*. Науково-практичний журнал. 2019. № 3 (25). С. 143-147. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37338/1/%>
54. Сидор І. П., Сидор Т. І. Фінансова безпека країни через призму фінансової грамотності громадян. *Світ фінансів*. 2024. Випуск 4. С. 60-74. DOI: 10.35774/sf2024.04.060
55. Сидор Т. І., Паньків Н. А. Шляхи підвищення ефективності бюджетного забезпечення соціальної сфери. *Десяті ювілейні Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: збірник наукових праць. м. Тернопіль, (12 листопада 2024 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 162-169.
56. Сидор І. Фінансова політика держави: теоретичні аспекти та практична реалізація в Україні. *Світ фінансів*. 2009. Вип. 4 (21). С. 44-54.
57. Сидор І. П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11112/1/%D0%91%D1%8.pdf>
58. Сидор І. П., Федак Ю. С. Фінансове забезпечення реалізації державної соціальної політики в контексті сучасних викликів у сфері публічних фінансів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 10. С. 122-129.

- 59.Сидор І. П., Горин В. П., Федак Ю. С., Сидор Т. І. Поведінкові контури теоретичної конструкції публічних фінансів. *БізнесІнформ*. 2025. № 2. С. 377-392.
- 60.Стожок Л. Г. Принципи соціального страхування та їхня значущість у системі соціального захисту. *Український соціум*. 2024. № 3-4. С. 84-102.
- 61.Тихомиров О. О., Мікуліна М. М., Іванов Ю. А. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Кондор, 2016. 332 с.
- 62.Федорович І. М. Функціонування фондів соціального страхування у міжнародному контексті: ключові особливості та порівняльний аналіз. *Економіка та суспільство*. 2024. № 63. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4147/4077>

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. 1. Динаміка видатків державного бюджету на соціальну сферу та їх частка у ВВП та у загальному обсягу видатків державного бюджету у 2020-2024 роках

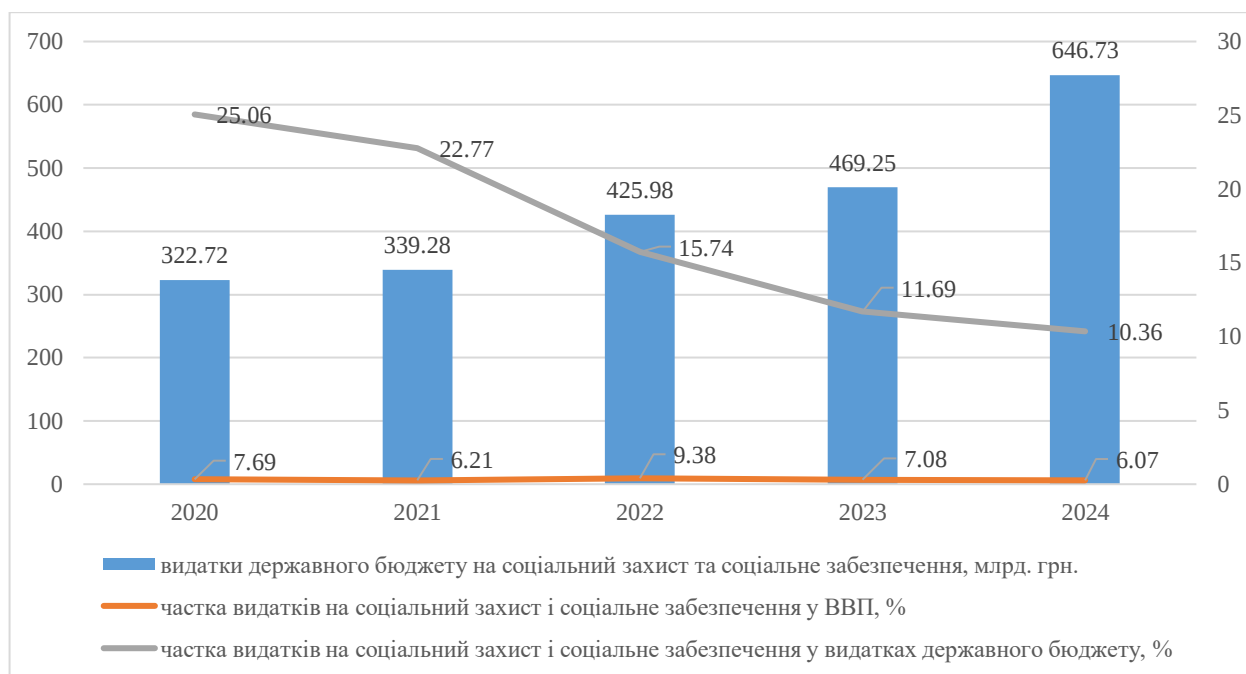

Рис. 2. Видатки Державного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення та їх частка у ВВП та у видатках бюджету

Джерело: побудовано автором за [23]

Додаток Б

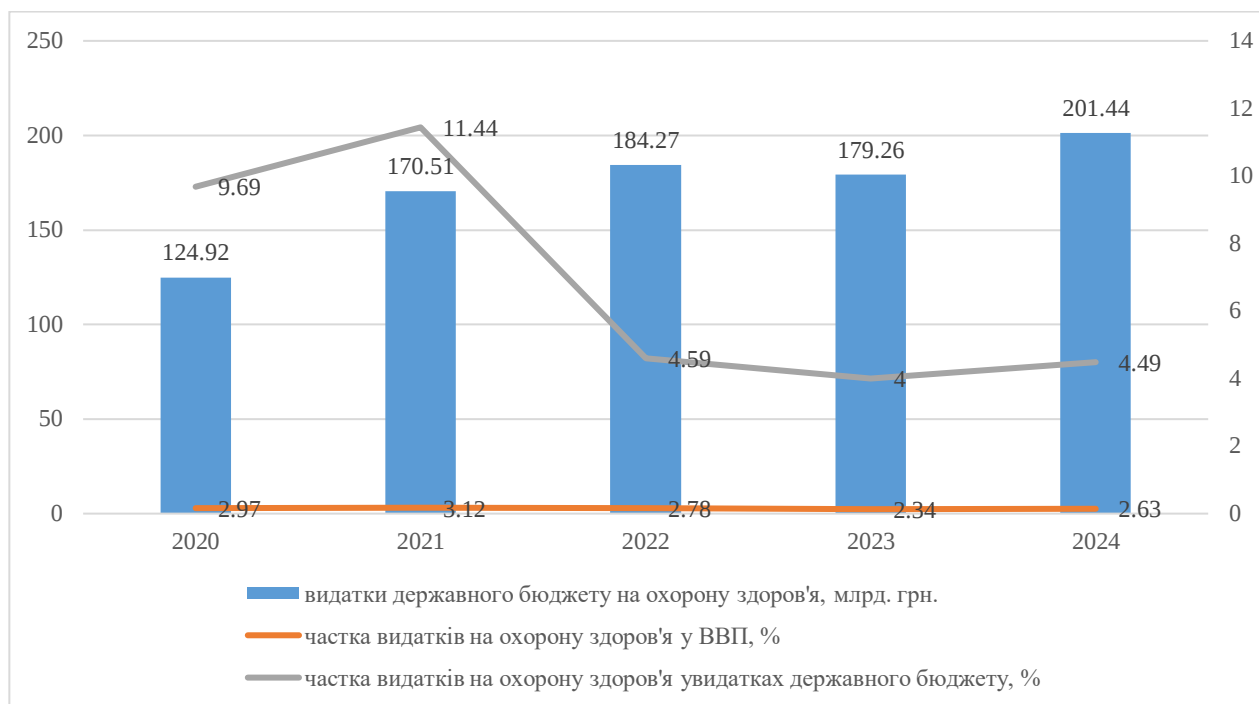

Рис. 3. Видатки Державного бюджету України на охорону здоров'я та її частка у ВВП та видатках бюджету

Джерело: побудовано автором за [23]

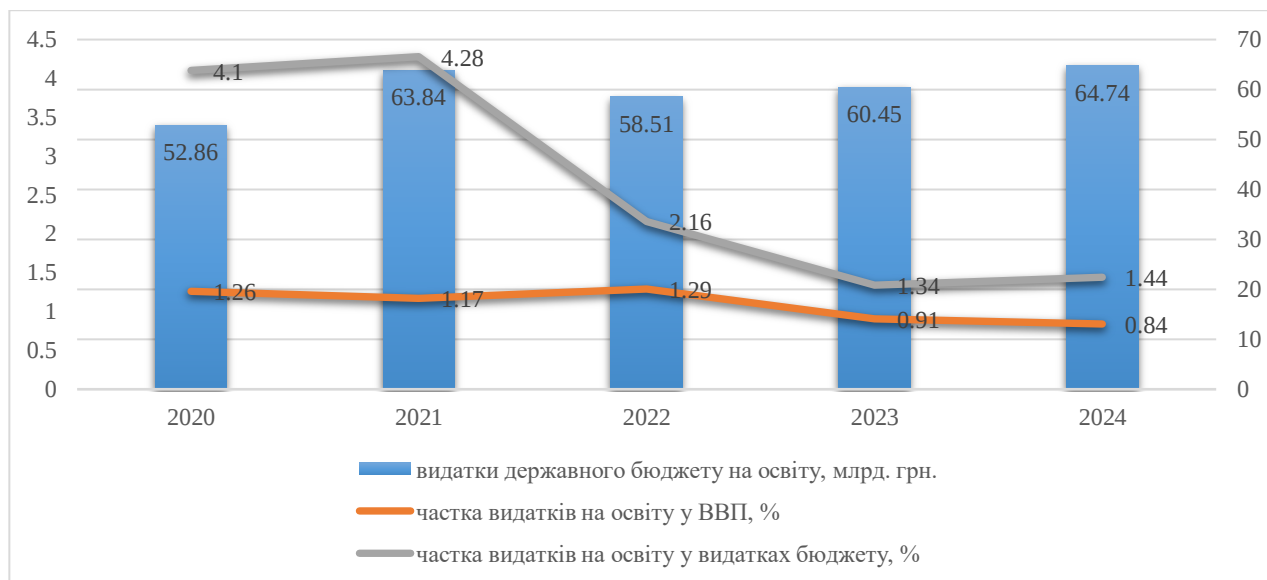

Рис. 4. Видатки Державного бюджету України на освіту та її частка у структурі ВВП та видатках бюджету

Джерело: побудовано автором за [23]

Додаток В

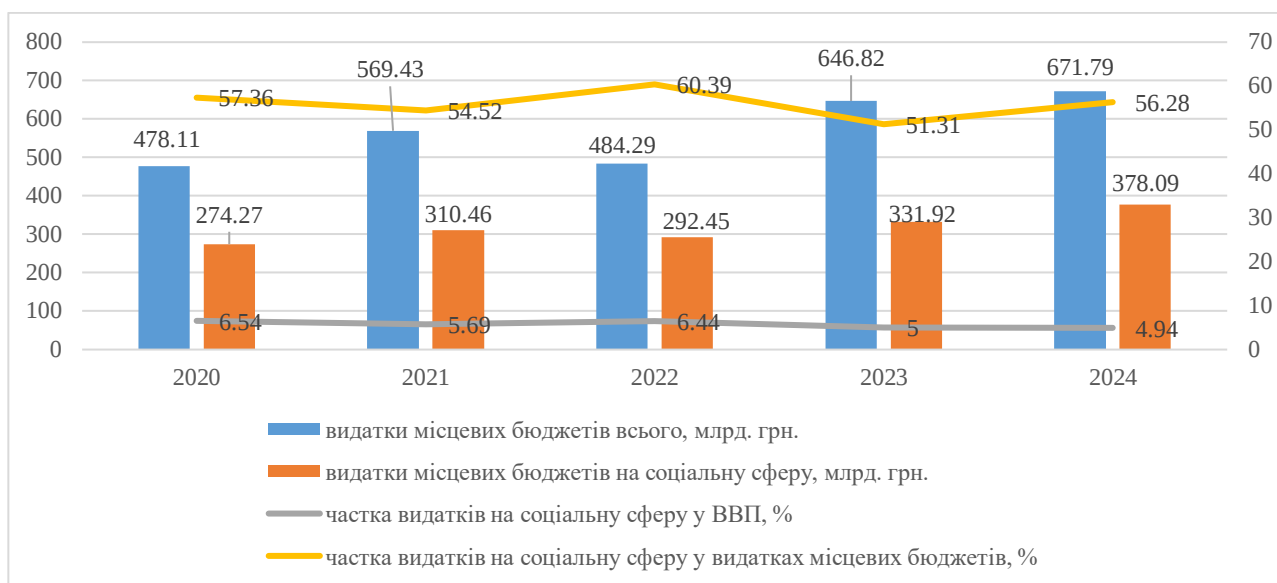

Рис. 5. Видатки місцевих бюджетів на соціальну сферу у ВВП та у видатках бюджету у 2020-2024 роках

Джерело: побудовано автором за даними джерела [23]

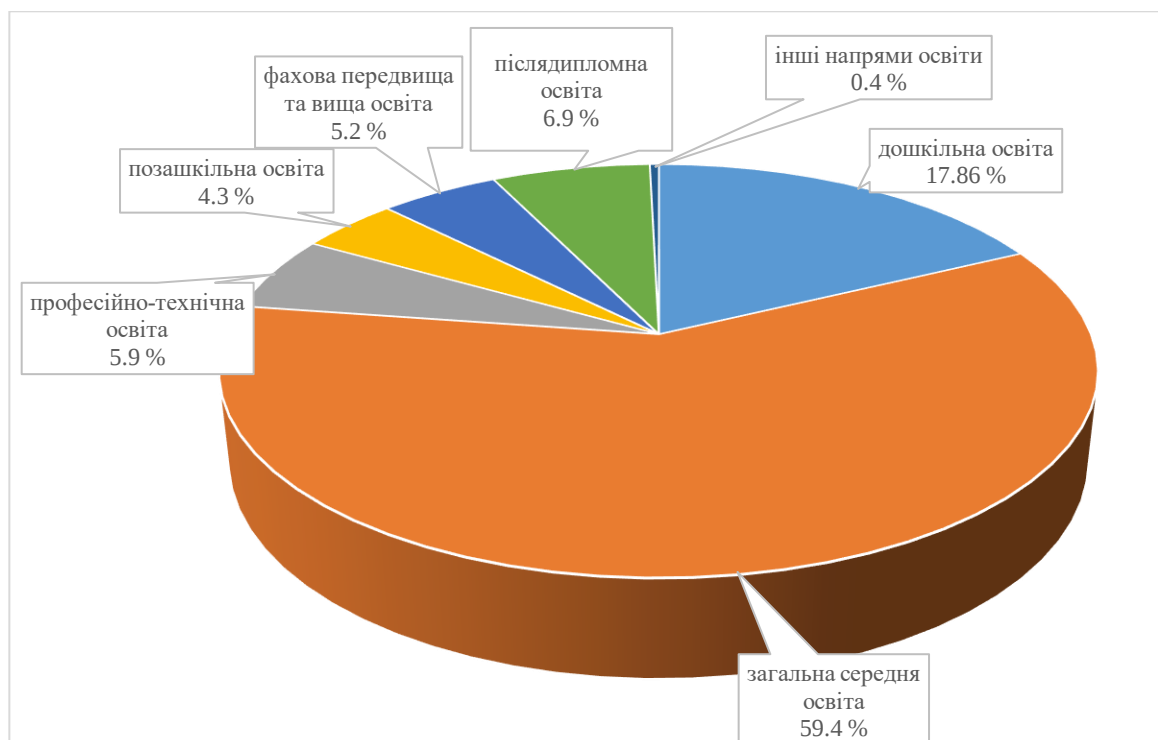

Рис. 6. Структура напрямів освітніх видатків місцевих бюджетів у 2024 році, %

Джерело: побудовано автором за [23]

Додаток Г

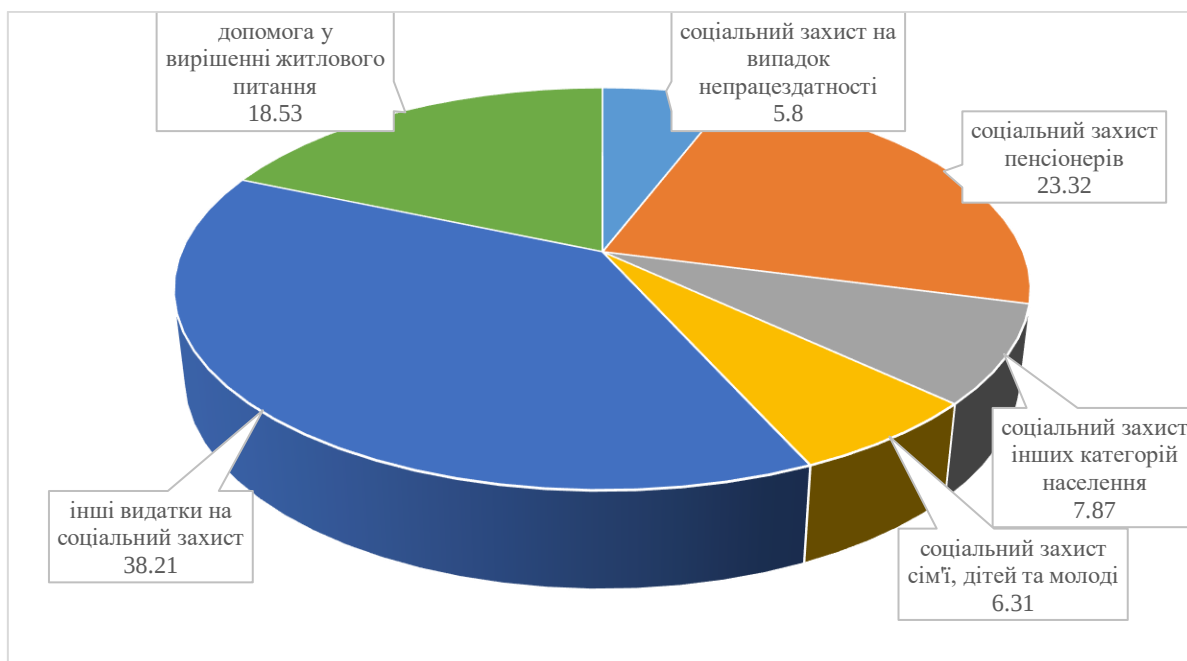

Рис. 7. Структура видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2024 році, %

Джерело: побудовано автором за [23]

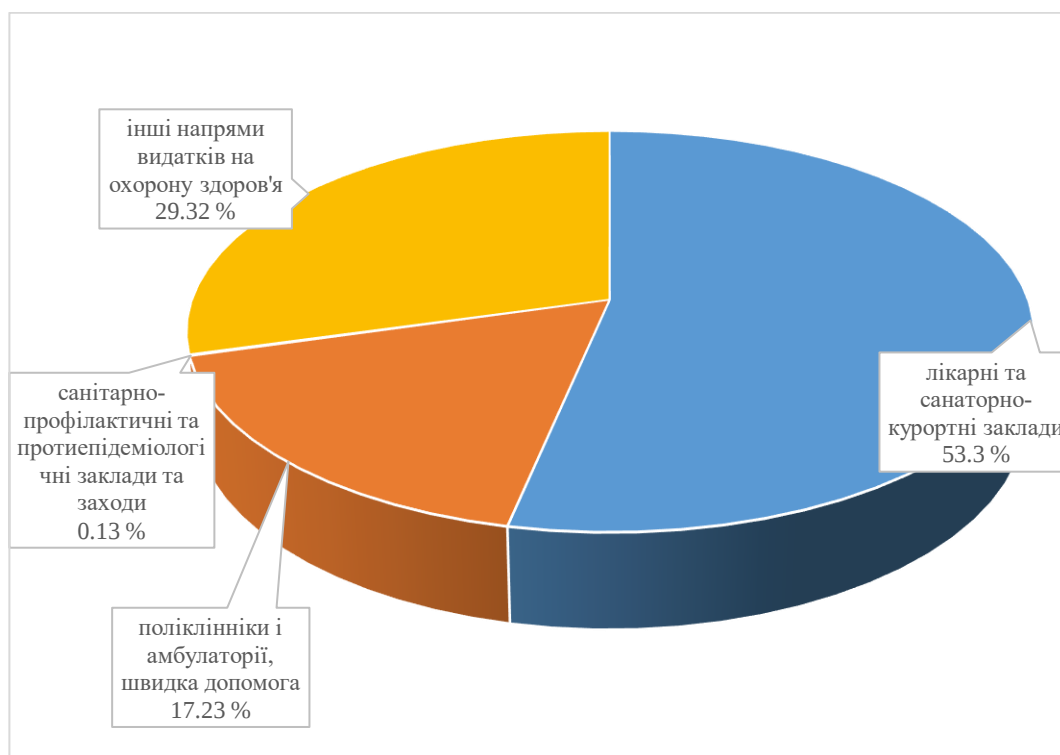

Рис. 8. Структура видатків місцевих бюджету на сферу охорони здоров'я у 2024 році

Додаток Д

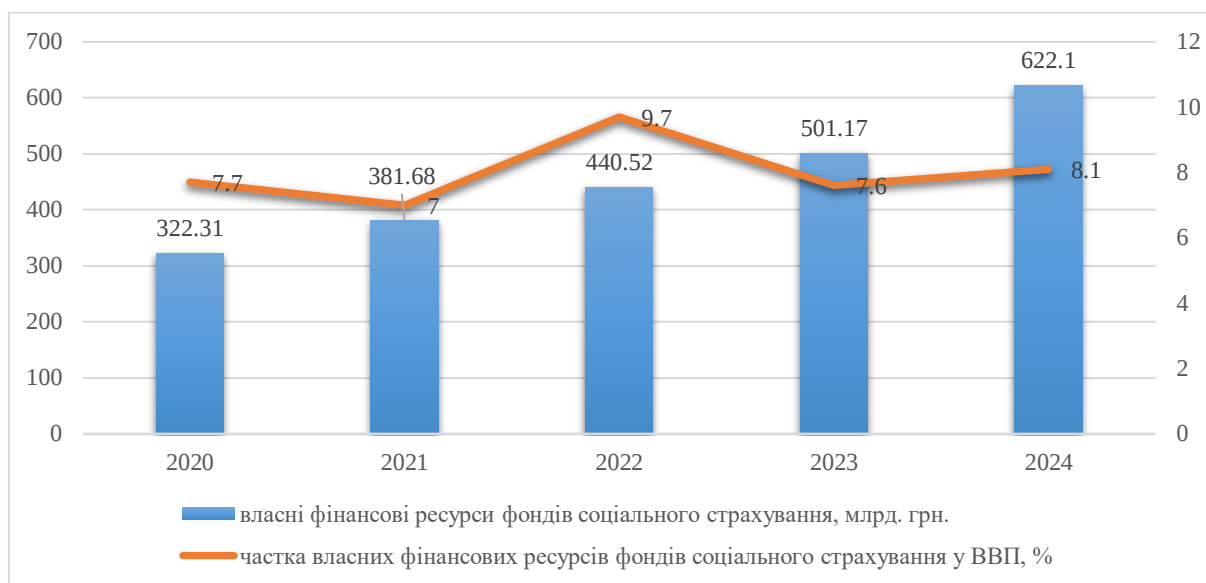

Рис. 9. Динаміка власних фінансових ресурсів Фондів соціального страхування в Україні та їх частка у ВВП країни у 2020-2024 роках

Джерело: складено на основі [20-22]

Рис. 10. Динаміка видатків фондів соціального страхування в Україні у 2020-2024 роках, млрд. грн.

Додаток Е

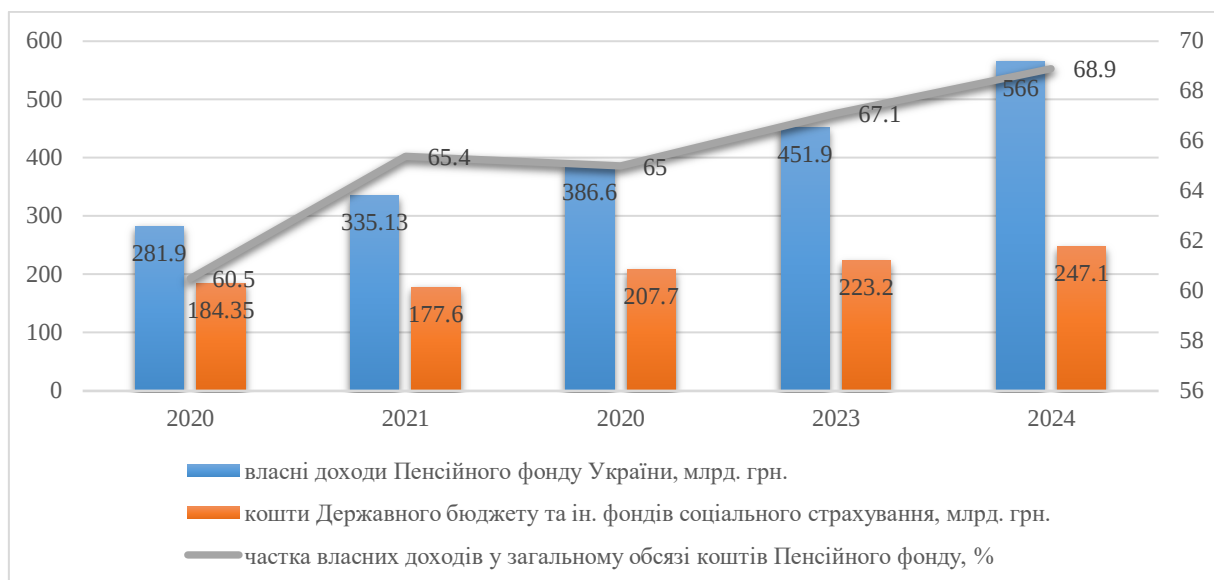

Рис. 11. Динаміка власних доходів бюджету Пенсійного фонду України та їх частка у сукупних доходах Фонду у 2020-2024 роках

Джерело: складено на основі [20-22]